ئافرەت و

کێشەی بەشداری سیاسی

توێژینەوەیەکی فیقهی و فیکری سیاسی ئیسلامیە

نووسینی: پڕۆفیسۆر.د. عەلی قەرەداغی
ئەمینداری گشتی یەکێتی جیهانی زانایانی مسوڵمان
جێگیری سەرۆکی ئەنجوومەنی ئەوروپی بۆ فەتواو توێژینەوە

وەرگێڕان: عومەر عەلی محەمەد

بسم الله الرحمن الرحيم

ناوی کتێب: ئافرەت و کێشەی بەشداری سیاسی

نوسەر: پرۆفیسۆر.د. عەلی محێدین قەرەداغی

وەرگێڕانی: عومەر عەلی محمد

تایپ: ئەیمەن ئەمین

دیزانی ناوەوە: ئەحمەد میراودەلی

چاپی یەکەم: ٢٠١٥

چاپ: چاپخانەی چوارچرا

تیراژ: ١٠٠٠

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی (١٦٠٧)ی ساڵی(٢٠١٥) پێدراوە

پێشەکی وەرگێڕ

کێشەی ئافرەت یەکێکە لەو کێشە گرنگ و هەستیارانەی کە ئێستا لەناو کۆمەڵگە مسوڵمانەکاندا زۆرترین بابەت و توێژینەوەو گفتوگۆی لەسەر دەکرێت و زۆرترین پانتایی لە میدیای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا داگیرکردووە.

سەرەتای سەرهەڵدانی کێشەکەش بەم شێوەیە، لە دوای هاتنی ئیمریالیزمی ڕۆژئاوایی دێت بۆ ئەم وڵاتانە، چونکە ڕۆژئاواییەکان هەڵگری کولتورو شارستانیەتی تایبەتن و لەگەڵ داگیرکاریە سەربازیەکانیاندا هاوتەریب ویستوویانە غەزوی کولتوریش بکەن، لەبەرئەوە هەر لە پێش دەستپێکردنی ئەم شاڵاوەش، ڕۆژهەڵاتناسەکان پلانێکی تۆکمەیان داڕشتووەو لە ڕێگەی دەزگاکانی لێکۆڵینەوەی ستراتیجی و ئەکادیمیای ڕۆژئاواییەوە، توێژینەوەی وردیان لەسەر ئاین و کولتور و شارستانیەتی ڕۆژهەڵات کردووە، کە لە نێویاندا زۆرینەیەکی مسوڵمان هەیە، هەتا لەم ڕێگەیەوە خاڵی لاوازو بەهێزی ئەم کولتورە بخەنەڕوو پاشانیش نەخشە ڕێگەیەك دابڕێژن کە بنکۆڵ بکرێت و هەرسی پێ بهێنرێت و لە جێگەیدا کولتوری ڕۆژئاوایی بسەپێنرێت. لەبەرئەوەش کە ئەو کولتورە پاڵپشت بووە بە دامەزراوەی سەربازی گەورەو ڕێکخراوەکانی نێودەوڵەتی، لەبەرئەوە بە کولتوری سەرکەوتوو پێشکەوتوو مۆدێرن ناوزەد کراوەو لە بەرامبەریشدا کولتوری گەلە مسوڵمانەکان بە دواکەوتوو توندوتیژ لەقەڵەم دراوە.

لەبواری کێشەی ژنانیشدا کاتێك ئەم کولتورە ڕۆژئاواییە دێتە ناو کایەی کۆمەڵایەتی گەلە مسوڵمانەکان، بەرەو ڕوبوونەوەو پێکدادان ڕودەدات، لەبەرئەوە ڕۆژئاواییەکان بۆ سەرخستنی بۆچوونەکانیان و سەپاندنی کولتورە ڕۆژئاواییەکان جۆرەها ڕێگەیان گرتەبەر، سەرەتا سیستمی سیاسیان بەو جۆرە لێکرد کە خۆیان دەیانەوێت و دامەزراوەکانی دەوڵەتیان دایە

دەست لایەنگرانی خۆیان و دەستورەکان و یاساکانیان بەو جۆرە داڕشت کە خۆیان دەیانەوێت، کە خزمەت بە بیرۆکەی رۆژئاوایی بون بکات، رۆژئاواییەکان ویستیان ئافرەتی مسوڵمانیش لە رۆژهەڵاتدا هەمان کولتوری ئافرەتێکی رۆژئاوایی وەربگرێت لەرووی جل و بەرگ و خواردن و بیرکردنەوەو داڕشتنەوەی سایکۆلۆژیایەکی نویٚ، کە لەگەڵ دید و تێڕوانینی لیبرالیزمدا بگونجێت بۆ ئافرەت، بۆ ئەم مەبەستەش جۆرەها دەزگا و ناوەند و کەسایەتی جۆراوجۆریان دروست کرد، بۆ خزمەتکردن بەم بۆچوونەیان، لەوانەش دەزگاکان و پرۆگرامی پەروەردەو فێرکردن و میدیاو ناوەندەکانی ئەکادیمیا لە زانکۆو سەنتەرە جۆربەجۆرەکان، رۆژنامەنووس و نووسەر و کەسانی وابەستە بەخۆیان کە وەك تابوری پێنجەم کاریان کرد، بۆ خزمەتکردن بە کولتورو شارستانیەتی رۆژئاواو بەم هۆیەشەوە کەوتنە دژایەتی کردنی ئیسلام و بەهۆکاری سەرەکی دواکەوتوویی ژنان و هەموو چین و توێژەکان کۆمەڵگەیان لە قەڵەمداو لە بابەتی مافەکانی ئافرەتدا، هەموو ئافرەتانیان هاندا کە خۆیان لە باوەڕی ئاینی رزگار بکەن و گویٚ بە رێنماییەکانی نەدەن و بۆ ئەم مەبەستەش تاکە رێگەی پێشکەوتن و بەدەستهێنانی مافەکانیان بەستەوە بەوەی کە ئافرەتی مسوڵمان تەنها بە رواڵەت بکەن بە رۆژئاوایی و بەڵام عەقڵ و پێشکەوتن و هۆشیاری بە دواکەوتوویی بهێڵنەوە. لەبواری مافە سیاسیەکانیشدا کێشەو گرفتێکی زۆر روویدا، راستە لە جیهانی ئیسلامیدا ستەمێکی زۆر لە ئافرەت کراوەو بەناوی ئاینەوە لەزۆر بواری سیاسی و ئابوری و رۆشنبیری رێگەی لیٚ گیراوەو وەك چینێکی دواکەوتوی کۆمەڵگە هێڵراوەتەوە، بەڵام لە راستیدا ئەوەی ئەوانیش هێنایان بەسەر ئافرەت لە رۆژهەڵاتدا ستەمێکی تربوو، ئامانج تیایدا مافەکانی ژنان نەبوو، بەڵکو لە دوایەوە ئامانجێکی داگیرکەرانەو

شکست پێدانی کولتورو شارستانیەتی گەلە مسوڵمانەکان بوو، لەم روانگەیەوە بەشێك لە گازندەو گلەییەکان دەکەوێتە سەر شانی زانایان و رابەرانی ئاینی لە نێو گەلە مسوڵمانەکاندا، چونکە فەتواو هەڵوێستەکانیان هاوشان نەبوو لەگەڵ ئاستی گەشەکردنی تەکنەلۆژیاو شۆڕشی زانیاری و -رێنیسانس-و گەشەی فیکر لە جێهانی نوێدا، بەڵکو ئەوان هەر لەناو مێژووەوە دەجوڵان و هەر لەوێشدا بیریان دەکردەوە، لەبەرئەوە کاتێك فەتوایەکیان دەردەکرد لەگەڵ ئاستی پێشکەوتنی سەردەمەکەدا تووشی روبەڕوبوونەوە دەبوون، بەڵام لە ئێستادا زۆر لەو شتانە گۆڕانیان بەسەردا هاتووەو روناکبیران و زانایانی نوێ هەڵوێستی ئیجابی و باشیان هەیە، لەبەرئەوە لە ئێستادا دەبینین کە ئافرەتان لەزۆر وڵاتی ئیسلامی و لەناو پارتە ئیسلامیەکاندا پێگەی شایستەیان هەیەو لە پۆستە باڵاکانی حکومەت و وەزارەت و پەرلەمان و بەڕێوەبەرە گشتیەکان و زۆر شوێنی تردا دەبینرێن، لەم سەردەمەشدا زانایان وەك دکتۆر عەلی قەرەداغی و یوسف قەرزاوی و چەندان زانای تر هەڵوێستی ئیجابی و باشیان هەیە، لەبەرئەوە لە زۆر شوێندا ئێستا گەلانی مسوڵمان ئەوەیان تێپەڕاندووە کە پرسیار لە شەرعی بوونی بەشداری سیاسی ئافرەت بکەن، بەڵکو ئێستا لە ئاستێکدایە کە ئایا چ جۆرە ئافرەتێك بەشداری بکات کە پێویستە کەسی شیاوبێت لەڕووی هۆشیاری و رۆشنبیری و پسپۆڕی و لێهاتنەوە، لەگەڵ پابەندبوون بە ئینتیما و شوناسی مسوڵمانێتی لەهەمانکاتدا رەگەزێکی خێر بێت و بۆ چاکە و گەشەپێدان.

عمرعلی محمد

٢٠١٥

سلێمانی

پێشەکی

گرنگی و بایەخی لێکۆڵینەوەو توێژینەوەی زانستی بۆ برەودان بە بواری هزرو ڕۆشنبیری، ڕاستیەکی بەڵگەنەویستە. بەتایبەت ئەگەر توێژینەوە لە بواری پرسی ئافرەتدا بێت کە یەکێکە لە هەستیارترین مەسەلەکان و لەسەدەی ڕابردوو و ئەم سەدەیەشدا، زۆرترین مشتومڕی بەدوای خۆیدا هێناوە.

لەمانەش گرنگتر، توێژینەوەیە سەبارەت بە ئافرەت لە هزری ئیسلامیدا، چونکە ئەمڕۆ لە هەمووکات زیاتر کۆمەڵگە موسڵمانەکان، پێویستیان بە توێژینەوەو خوێندنەوەی نوێ هەیە سەبارەت بە بابەتەکانی پەیوەست بە ژنان، وەك توێژێکی زیندوو و هەستیاری ناو کۆمەڵگە، تا ژنان بتوانن پێگەی شایستەو ڕۆڵی ڕاستەقینەو تەواوکاری خۆیان لەسەرجەم بوارەکانی ژیاندا، بگێڕن.

لەگەڵ گرنگی گوتاری فیکرو ڕۆشنبیری، بەداخەوە، ئەمڕۆ تێبینی دەکرێت لەلایەك گوتاری جەستە (لە ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەنووسیدا)، بەسەر ڕەوشی ئافرەتاندا زاڵە، لەلایەکی تریشەوە، گوتاری شکست و نائومێدیی بواری ئافرەتانی لەکۆمەڵگەدا، داپۆشیوە.

لە سۆنگەی هەستکردن بە بەرپرسیارێتی سەبارەت بە برەودان بە بواری لێکۆڵینەوەی زانستی تایبەت بە ئافرەت، سکرتاریەتی یەکگرتووی خوشکانی ئیسلامی کوردستان، هەستا بە سازدانی (یەکەمین کۆنگرەی زانستی) خۆی، بە بەشداری ژمارەیەك لە پسپۆڕو توێژەرو مامۆستایانی زانکۆو چالاکوانی بواری ژنان، کۆی توێژینەوە بەشداربووەکانیشی لە دوو توێی کتێبێکدا چاپ کرد، بەڵام لە بەر گرنگی و بە پێزی و زۆری بابەتەکەی دکتۆر عەلی قەرەداغی، بڕیارماندا کە لە کتێبێکی سەربەخۆدا چاپی بکەین، هیواداریشە

که ئەم کۆنگرەیە دەستپێکێکی سەرکەوتوو بێت بۆ برەودان بە توێژینەوەی زانستی تایبەت بە ئافرەتان و هەنگاوێکی بوێرانە بێت بۆ هێنانە کایەی دیدو بۆچوونی نویٚ لەبارەی مەسەلەکانی ئافرەتانەوە، تا لەو ڕوانگەیەوە ژنانی کورد، هەنگاوی باشتر بەرەو پێش هەڵبگرن و بەشدارییەکی کاراو کاریگەرتر لە سەرجەم بوارەکانی ڕۆشنبیری، سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابوری و....هتد دا بکەن.

لەکۆتاییدا رێزو سوپاسی شایستە ئاراستەی سەرجەم ئەو بەڕێزانە دەکەین کە پشتیوانی سەرخستنی ئەم کۆنگرەیە بوون، بەتایبەت زانای کورد جەنابی پڕۆفیسۆر (د. عەلی محیّدین قەرەداغی) ئەمینداری گشتی یەکێتی جیهانی زانایانی مسوڵمان، کە هاوکاری مادی و مەعنەوی کۆنگرەی کردو هەرئەوەش لە هەڵوێستی بەڕێزیان چاوەڕوان دەکرێت، هیوای هەمیشە سەرکەوتن و خزمەتی زیاتری بۆ دەخوازین.

بێخاڵ أبوبكر حسێن

سکرتێری یەکگرتووی خوشکانی

ئیسلامی کوردستان

دەستپێك

بسم الله الرحمن الرحيم

كێشەی ئافرەت یەكێكە لەو كێشە گرنگانەی كە ماوەی سەدەیەك دەبێت جیهانی بەخۆیەوە سەرقاڵ كردووەو بەتایبەتیش جیهانی ئیسلامی، كێشەی ئافرەت كێشەیەكە كە شایەنی ئەم گرنگی پێدانەیە، چونكە پەیوەندی بە نیوەی كۆمەڵگەوە هەیە، ئەگەر ئەم نیوەیە دواكەوتوو بێت، ئەوا سەرچاوەیەكە بۆ دواكەوتنی هەموو كۆمەڵگە، ئەگەر پێش بكەوێت ئەوا سەرچاوەیەكە بۆ پێشكەوتنی هەموو كۆمەڵگە. لەگەڵ هەموو ئەمانەدا كێشەی بەشداری سیاسیی ئافرەت گرنگی زۆری پێدراوەو زۆرتر وروژێنراوە، بۆ ئەم مەبەستەش بڕوای جۆراوجۆر دەبینرێت لە شلگیرەوە تا توندڕەو، هەیانە ئەم مافە نادیدە دەگرێت و هەیانە بە پێی بنەما چەسپاوەكان هەنگاو نانێت، دەربارەی فەتواكانیش لە بەرتەسكەوە دەبینرێت هەتا كراوەو فراوان، هەندێك فەتوا دەبینرێت كە رێگرە لە بەشداری سیاسیی و هەشیانە رێگە دەدات بەو بەشداریە. لەبەرئەوە پێویستە ئەم بابەتە لەسەر بنەمایەكی میانڕەوی كە مەنهەجی ئیسلامە توێژینەوەی لەسەر بكرێت و چارەسەر بۆ گرفتەكانی بدۆزرێتەوە.

ئەم توێژینەوەیەش كە لەبەردەستدایە لەژێر رۆشنایی مەنهەجی میانڕەویدا كراوە، داواش لە خوای گەورە دەكەم كە سەركەوتومان بكات بۆ هاتنەدی ئەو ئامانجانەی كە مەبەستمانە.

داوا لە خوای گەورە دەكەم كە ئەم كارانەمان بكاتە شتێكی دڵسۆزانە و لەبەر خاتری روی پاكی ئەویش و ئەم ئوممەتە ئیسلامیەش لەسەر خێروچاكەو هاوكاری و بنیاتنان بۆ دونیاو دوارۆژ كۆ بكاتەوە و بەرەكەت بخاتە هەوڵ و كۆششی هەموو دڵسۆزان. تەنها خوا پشتیوانەو هەر ئەوە سەركەوتوومان دەكات.

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە:

زۆربەی سەردێڕەکان رون و ئاشکران، بەڵام لەهەمان کاتدا تیشك دەخەینە سەر هەندێك لەو دەستەواژانەی کە لە ناونیشانەکاندا هاتوون یان ئەوانەی پەیوەندیان بەم بابەتەوە هەیە. کە بریتین لە:

١- **دیموکراسی**: وشەیەکی یۆنانیە بە مانای (فەرمانڕەوایی گەل) واتە دەبێت فەرمانڕەوایی بۆ گەل بێت نەك تاکە کەس، لە روانگەی دیموکراسیەوە دەبێت گەل سەرچاوەی دەسەڵاتەکان بێت[١].

بەبێ چوونە ناو بنەماکانی دیموکراسی (ئایدیۆلۆجیا) مەبەست لەوەی کە ئێستا لە جیهانی ئیسلامی و عەرەبیدا هەیە، ئەو ئالیەتانەیە کە پێی جێبەجێ دەکرێت کە خۆی دەبینێتەوە لە جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێ کردن و دادوەری، هەروەها شەرعیەتی فرەیی سیاسیی و گەیشتن بە دەسەڵات، لە رێگەی هەڵبژاردنەوەو دەربارەی یەکسانی هاوڵاتیان لە ماف و ئازادیە گشتیەکاندا.

مانای فەرمانڕەوایی گەلیش، ئەگەر گەلەکە مسوڵمان بن نابێت فەرمانڕەوایی بکرێت بە شتێك کە دژ بێت بە بنەما چەسپاوەکانی ئیسلام، لەهەمانکاتدا مافی ئەوەی هەیە لە رێگەی زانایانی ئاینەوە ئیجتیهاد بکات لەم بوارەدا. ئەوەش کە زۆرتر پەیوەندی هەبێت بە بابەتەکەی ئێمەوە، بریتیە لە کێشەی یەکسانی نێوان ژن و پیاو لە ماف و ئازادیەکاندا، ئەمە لە کاتێکدایە کە یەکسانی ژن و پیاو یان یەکسانی لە نێوان هاوڵاتیاندا لە

---

(١) بگەڕێرەوە بۆ : د. أنور أحمد رسلان : الديمقراطية بين الفكر المادي والفكر الاشتراكي ، ط .دار النهضة العربية ١٩٧١ ص ٣٢ ، ود. محمد كامل ليلة : النظم السياسية ط. دار الفكر العربي ١٩٧١ ص ٤٧٠ ، ود. عبدالحميد الأنصاري : الشورى وأثرها على الديمقراطية ط. المطبعة السلفية بالقاهرة ١٩٨١ ص ٣٣٥

سیستمە کۆنەکانی (رۆمان و یۆنان)یشدا بوونی نییە، کە خۆیان سەرچاوەی داهێنانی دیموکراسین، بەڵکو ئەم بابەتە لە سەردەمە نوێیەکاندا سەری هەڵداوە بەتایبەتی لە رێگەی جاڕنامەی گەردوونی مافەکانی مرۆڤ کە لە ساڵی ١٩٤٨ راگەیەنراوە، یەکسانیەکانیش لە نێوان ژن و پیاودا ئەمانە دەگرێتەوە.

١- یەکسانی ژن و پیاو لە ماف و ئەرکەکاندا.

٢- یەکسانی ژن و پیاو لە مافە سیاسیەکاندا بەم شێوەیە.

أ- بەدەستەوەگرتنی بەرپرسیارێتی سیاسیی گشتی سەرۆکی دەوڵەت یان پەرلەمان، یان سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیران و وەزارەتەکان و دادگاکان و شتی تر.

ب- مافی ئافرەت لە هەڵبژاردن و خۆ پاڵاوتن بۆ پەرلەمان.

بابەتی توێژینەوەکەمان هەندێك تیشك دەخاتە سەر ئەم بوارانەو ئەویش لە چوارچێوەی بواری بابەتەکەی ئێمەدا.

ئەمەش لە دوای ئەوەی کە سەربوردێکی مێژوویی باس دەکەین لەسەر مافە سیاسیەکانی ئافرەت و فەتوا دژەکانی، پاشان بە مەنهەجێکی وردو رۆشن باسی بابەتەکە دەکەین.

٢- **سیاسەت**: لە زمانی عەرەبیدا لە وشەی (ساس، یسوس، ساسة)وە هاتون، کە ئەمەش مانای زۆر لەخۆ دەگرێت، لە کۆندا وتراوە (ساس الناس) واتە رابەرایەتی لە ئەستۆ گرتووە. یان دەڵێت (ساس الفرس) ئەسپەکەی راهێنا و ئامادەی کرد. بە مانایەکی تر واتە بەڕێوەبردنی کاروباری خەڵك و (ساس

الرعية) واته فەرمانڕەوایی چاکەو ڕێگرتن لە خراپە و (ساس الطعام) واتە کرمی وسوس کە خواردن دەخوات... هتد[٢].

ئەگەر سەیری مانای زمانەوانی سیاسەت و داتاشراوەکانی بکەین ئەوا دەبینین کە هەموو جۆرەکانی سیاسەتی بەڕێوەبردنی فەرمانڕەواییەکی سەرکەوتوو ستەمکارو توندوتیژ لەخۆ دەگرێت کە هەڵدەستێت بە فەرمانڕەوایەتی خەڵك. هەروەها هاوشێوەی کرمی دار وایە کە وەك دەبێتە هۆی دارڕزاندن و بنکۆڵ کردنی، بەهەمان شێوە دیکتاتۆریەت گەل بەرەو وێرانی و کاولکاری دەبات و هێز و توانای لێ دەبڕێت و لە هەموو داهێنانکاریەکی دەخات.

---

[٢] بگەڕێرەوە بۆ : القاموس المحيط ، ولسان العرب ، والمعجم الوسيط ، والمصابح المنير مادة (ساس)

جێنشینی و جێگرتنەوە:

وشەی (الخليفة) جێنشین چەندان جار لە قورئاندا دووبارە بۆتەوە وەك ئەوەی خوای گەورە لە رونکردنەوەی پەیامی ئادەم ئەرك و بەرپرسیارێتی لەسەر زەویدا دەفەرموێت ﴿**إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً**﴾[٣] واتە لەسەر زەویدا نیشتەجێ دەبێت بۆ بەدیهێنانی کۆمەڵە ئامانجێکی دیاریکراو و قورئانیش ئامانجەکان بەم شێوەیە دیاری دەکات.

أ- بۆ پەرستنی خوای گەورە، کە دەفەرموێت ﴿**وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْأِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ**﴾[٤] ئاوەدانکردنەوەی گەردوون لەژێر رۆشنایی ئەو پەیامەی کە خوای گەورە ناردوویەتی کە لەسەر بنەمای چاکەکاری و چاکسازی و بەبێ بوونی گەندەڵی و خراپەکاری دامەزراوە. خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا**﴾[٥].

فکرەی خەلافەت لە فیقهی سیاسی ئیسلامیدا پەیوەست کراوەتەوە بەو زەمەنەی کە چوار خەلیفەکەی راشدین حوکمیان کردووە، ئەمەش لەسەر بنەمای ئەو فەرموودەیەی کە دەفەرموێت (**عليكم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين من بعدى**)، واتە (دەست بگرن بە سوننەتی من و سوننەتی خەلیفەکانی راشیدین کە دوایی دێن).

دەستەواژەی (خەلیفە) بەم مانایە کە باس لە فەرمانڕەوایی بکات لە قورئاندا لەم ئایەتەدا هاتووە. کە دەفەرموێت ﴿**يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً**

---

(٣) سورة البقرة / الآية٣٠

(٤) سورة الذريات / الآية ٥٦

(٥) سورة هود / الآية٦١

فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ....﴾[٦] هاوەڵانی پێغەمبەر بە خەلیفە ئەبوبەکریان وتووە خەلیفە واتە جێنشینی پێغەمبەر، بەڵام کە عومەر هات گران بوو بوترێت خەلیفەی خەلیفە لەبەرئەوە پێیان وتووە (أمیر المؤمنین).

سەربوردێکی مێژوویی کورت دەربارەی مافە سیاسییەکانی ئافرەت:

لە شارستانیەتەکانی پێش ئیسلامدا ئافرەت نەك خاوەنی مافە سیاسییەکان نەبوو، بەڵکو خاوەنی مافە مەدەنی و کۆمەڵایەتیەکانیشی نەبووە. تەنانەت لەژێر سایەی یاسای رۆمانیدا خاوەنی ئەهلیەتیش نەبووە، هەندێك لە شارستانیەتەکان وەك شەڕێك سەیری ئافرەت دەکەن و دەڵێت پێوستە خۆمانی لێ رزگار بکەین، لە سەردەمی نەفامی عەرەبیشدا زیندەبەچاڵ کردن چارەنووسی زۆربەیان بووە، لە زۆربەی شارستانیەتە کۆنەکانیشدا وەك کاڵایەك کراون بە میراتی[٧]. لە کاتێکدا کە ئیسلام هات بە چاوێکی ترەوە سەیری ئافرەتی کرد کە جیاوازبوو لەوانی تر. کەرامەت و مرۆڤایەتی گێڕایەوە بۆی، ئەمەشی تەئصیل کرد و ئەمەی لەو رێگەیەوە چەسپاندی کە لەگەڵ پیاودا هەمان بنەچەیان هەیە **(أنتم بنو آدم وآدم من تراب)**[٨] پاشان **﴿مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ﴾**[٩] واتە لە تێکەڵەیەك لە کروموسوم دروست بووە کە ٢٣یان لە ژن و ٢٣ کەی تری لە پیاوەیە. لە قورئاندا هەموو ئەو ئایەتانەی

---

(٦) سورة ص / الآية ٢٦

(٧) بگەڕێوە بۆ د. سعاد عبدالله الناصر : قضية المرأة ، كتاب الأمة العدد ٩٧ ص ٥٣ ، د. مثنى الكردستاني: حركات تحرير المرأة ص ٤٢

(٨) رواه أبو داود في سننه الحديث ٥١١٦ ط. حمص (٣٤٠/٥) والترمذي الحديث ٣٩٥٠ وحسنه ونقل المنذري تصحيحه

(٩) سورة الانسان / الآية٢

كە تایبەتن بە پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ و سزاو پاداشت و ماف و ئەرکەکانی هەردوو رەگەزەکە دەگرێتەوە. خوای گەورە لە رێگەی ئەم ئایەتەوە جەخت لەسەر ئەمە دەکاتەوە ﴿**وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ**﴾[١٠] ئەم پلەیەش پلەی بەڕێوەبردنی ماڵ و ژیانی خێزانیە لە رێگەی پرس و راو خۆشەویستی و ئارامی دەرونیە، بۆئەوەی خێزان بباتە کەناری ئاسودەیی و ئارامی. خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ**﴾[١١].

قورئانی پیرۆز ئەوە بەرپەرچ دەداتەوە کە ئافرەتی یەکەم (حەوا) هۆکاری دەرکردنی ئادەم بووبێت و ئەو نەگبەتیانەی کە لە دوایدا تووشی نەوەکان بوەتەوەو ئەم بەرپرسیاریەتە بخاتە ئەستۆی حەوا، هەروەك ئەوە شتێکی باوە لە زۆربەی ئاینەکانی پێشوودا. چونکە ئایەتەکانی قورئان ئەوەیان رونکردۆتەوە کە فەرمانی دورکەوتنەوە لە دارەکە بۆ هەردوو لایان بووەو تایبەت نەبووە بە یەکێکیان، وەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ**﴾[١٢] هەردووکیان لەلایەن شەیتانەوە خەڵەتێنراون. ﴿**فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ**﴾[١٣] هەردووکیان بەیەکەوە سەرپێچییەکەیان ئەنجامداوە. ﴿**فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ**﴾[١٤] و هەردووکیان

---

(١٠) سورة البقرة / الآية٢٢٨

(١١) سورة النساء / الآية٣٢

(١٢) سورة الأعراف / الآية١٩

(١٣) سورة لأعراف/ الآية٢٢

(١٤) سورة لأعراف / الآية٢٢

بەیەكەوە ﴿بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ﴾[١٥] هەردوكیان یەكسان بوون لە تورِەكردنی خودا. خوای گەورە پێی وتن ﴿وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ﴾[١٦] هەردووكیان بەیەكەوە هەستیان بە تاوانەكەیان كردو پەیشمانیان دەربرِی ﴿قَالا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾[١٧] بەڵكو هەندێك ئایەت سەرپێچی و بەرپرسیارێتیەكە دەخەنە ئەستۆی ئادەم ﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾[١٨] هەموو ئایەتە قورئانیەكان جەخت لەوە دەكەنەوە كە پیاو و ئافرەت یەكسانن لە وەرگرتنی سزاو پاداشتدا وەك دەفەرمویێت ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً﴾[١٩].

كە ئیسلام هات هەموو ئەو عادات و تەقالیدانەی نەهێشت كە لەگەڵ رێز و كەرامەت و مرۆڤایەتی ئافرەتاندا یەك ناگرنەوەو دەبنە هۆی دابەزاندنی شكۆی مرۆییانەی ئافرەت، كە لێرەدا بواری باسكردنی نییە.

بۆ ئەم مەبەستەش هەموو خاوەن ویژدانەكان لە ژن و پیاو لە مسوڵمان و نا مسوڵمان شایەتی بۆ ئەم راستیە دەدەن زۆربەی ژنان تەنانەت ئەوانەش كە

---

(١٥) سورة الأعراف / الآية٢٢

(١٦) سورة الأعراف / الآية٢٢

(١٧) سورة الأعراف / الآية ٢٣

(١٨) سورة طه / الآية١٢١

(١٩) سورة الأحزاب / الآية ٣٥

خۆیان بانگخوازان ئازادی ئافرەت دەزانن دەڵێن ئیسلام ئاینی چاکسازیە، هاتووە بۆئەوەی ستەمی سەر ستەملێکراو لاببات. هەر لەبەرئەوەش بوو خەدیجە یەکەم کەس بوو کە باوەڕی پێ هێنا پاشانیش سمیە و هاوشێوەکانی مسوڵمان بوون کە هەموویان جاریە بوون.

(توجان فەیسەڵ) دەربارەی رۆڵی مسوڵمانبوونی ئەسمائی کچی ئەبوبەکر کە هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری خوابوو، شۆڕشگێڕێکی سیاسیی بەناوبانگیش بوو دەڵێت "مافەکانی ئافرەت لە ئیسلامدا هەروەك ئەحکامەکانی تر گوژمێکی سیاسیی کۆمەڵایەتی دروستکرد، کە جیاوازی زۆری هەبوو لەوەی کە لەپێش ئیسلامدا هەبوو.. هەر لە نەهێشتنی جیاکاری و رەگەزپەرستی، هەتا ئەو ئاستەی کە کەوتە سەرپێ و بەردەوامی بۆ دروست بوو.. ئەم پرۆگرامە چاکسازیەی وای لە ئیسلام کرد کە ئاینێك بێت باش و گونجاو بێت بۆ هەموو کات و شوێنێك"[٢٠]

لەم سەردەمەشدا تەنانەت وڵاتە پێشکەوتووەکانیش دواکەوتن لە دانانان بە مافە سیاسیەکانی ئافرەتاندا بەشێوەیەکی گشتی، لە ئەمریکادا دان بەم مافانەدا نەنراوە هەتا ساڵی ١٩٢٠، لە بەریتانیاش لە ساڵی ١٩٢٨ لە فەڕەنساش لە دوای جەنگی جیهانی دووەم، ئەمە لە کاتێکدایە کە ئافرەت نیوەی کۆمەڵەو تەواوکەری دووەمی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیە و نیوەی هێزی مرۆییە لە هەر کۆمەڵگەیەکدا، هەر ئەوانن کە بەرپرسیارێتی بنیاتنانی پیاوان و پەروەردەی پاڵەوانەکانی مێژویان لە ئەستۆدایە، زۆرترین نەهامەتیەکانی ژیان لەسەر شانی ئەوانە، لە گرفت و هەژاری و دەربەدەری و نەبوونی و پەنابەری. لەبەرامبەر ئەم هەموو ئەرکانەدا رۆڵی سیاسیی هەتا ئێستاش

---

(٢٠) وتارەکەی بەناونیشانی : هل تصبح المرأة حصان طراودة ، المنشور في الجزيرة نت ، الأحد ١٤٢٥/٨/١٨هـ الموافق ٢٠٠٤/١٠/٣م

لەسەر ئاستی جیهان لەچاو رۆڵەکانی تردا زۆر کەمە، سەرژمێریەکان باس لەوە دەکەن کە رێژەی بەشداری ئافرەت لە پەرلەمانی وڵاتانی عەرەبیدا. لە نێوان ١٪ - ٤٪ دایە لەئەنجوومەنی گەلی میسری پێشوودا رێژەی بەشداری ئافرەت ٢.٢٪ بووە. تەنانەت لە جیهانی رۆژئاواشدا کە زۆر پێشکەوتوون لە رێژەی نوێنەرایەتی بەو شێوەیە نیە. بۆ نموونە رێژەی نوێنەرایەتی ئافرەت لە پەرلەمانی بەریتانیادا رێژەکەی ١٨,٢٪ و لە پەرلەمانی فەرەنسا (وڵاتی روناکی ئازادی وەك دەڵێن ٦٪) و لە وڵاتانی ئاسیادا دەگاتە ١٩٪ و لە ئەمریکای لاتینیش ١٠٪یە[٢١].

لەلایەنی سیاسیی و جێبەجێکردنی سەرۆکایەتیەوە بە درێژایی ئەو مێژووە درێژەی کە هەیانبووە زۆربەی شارستانیەتەکانی پێشوو وەك شارستانیەتی رۆمانی و یۆنان و چینی نەیانتوانیوە تەنانەت یەك ئافرەت بگەیەننە هەرەمی سەرکردایەتی ئیمپراتۆریەتیەکەیان، تەنانەت ئەمریکاش هەتا ئێستا لە مێژووی سیاسیی خۆیدا نەیتوانیوە ژنێك بکەنە سەرۆك کۆمار. مافە سیاسییەکانی ئافرەت لە سەدەی بیستەوە لە رێگەی جاڕنامەی گەردوونی بۆ مافەکانی مرۆڤ باسکراوە. پاشان دەستکرا بە کارکردن لە پێناو توێژینەوە لەسەر فراوانکردنی ماف و ئازادیەکان کە تایبەتن بە ئافرەت و پاشان لە شێوەی یاسایەکی مولزەمدا داڕێژرا. ئەم کارەش بوەهۆی سەرهەڵدان و دەرکەوتنی کۆمەڵێك پەیماننامەی گرنگ کە پەیوەندی راستەوخۆیان هەبوو بە ئاستی مافەکانی ئافرەت بەتایبەتیش لە بواری سیاسیی دا، وەك رێکەوتننامەی تایبەت بە مافەسیاسیەکانی ئافرەت لە ساڵی

---

(٢١) أكرم عطا الله : وتارێکی تایبەت بە بەشداری سیاسی ئافرەتان لە فەڵەستین ص ١ ، بگەڕێوە بۆ : المرأة والحياة السياسية ، إصدار المركز المصري لحقوق المرأة ص ١٩ ، ودائرة الاحصاء المركزية في فلسطين ص ١١

١٩٥٢، ڕێکەوتننامەی تایبەت بە بنەبڕکردنی هەموو جۆرەکانی جیاکاری دژ بە ئافرەت کە ساڵی ١٩٧٩ دانی پێدانراوەو لە ساڵی ١٩٨١ دەست بە جێبەجێکردنی کراوە. ئەوەی کە گرنگ بوو لەم ڕێکەوتنەدا، ئەوەبوو کە بەشێوەیەکی وردی بوارە جیهانیەکان ئەو مافەی دیاریکرد ئەویش لە ڕێگەی ئەو دوو ماددەیەی کە لە ڕێکەوتننامەکەدا هاتووەو باس لە یەکسانی ئافرەت دەکات لەگەڵ پیاودا لەم لایەنانەوە:-

١- دەنگدان لە هەموو هەڵبژاردنەکاندا.

٢- توانای خۆپاڵاوتن

٣- بەشداری لە دارشتنی سیاسەتەکان و جێبەجێکردنی.

٤- بەدەستەوەگرتنی پۆستە گشتییەکان لەسەر هەموو ئاستەکانی حکومەت.

٥- بەشداری لە ڕێکخراوەکان و کۆمەڵە ناحکومیەکاندا.

٦- نوێنەرایەتی کردنی حکومەت لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی.

٧- بەشداریکردن لە ڕێکخراوە نێودەوڵەتیەکاندا.

بەڵام گرنگترین سیماکانی ئەم ڕێکەوتننامەیە جەخت کردنەوەیە لەسەر چەسپاندنی یەکسانی ڕاستەقینە، سەرەڕای یەکسانی لەڕووی یاساییەوە، کە ئەمەش دەنگی داوەتەوە لەسەر کۆمەڵێك بەیاننامەو جاڕنامەی نێودەوڵەتی تر. دوایەمینیشیان ئەو بڕیارانەبوون کە لە چوارەمین کۆنگرەی جیهانی ئافرەتان لە پەکین بەسترا لە ساڵی ١٩٩٥[٢٢].

(٢٢) بگەڕێوە بۆ : عواطف عبدالماجد : رؤية تأصيلية لاتفاقية القضاء على جميع اشكال التمييز ضد المرأة ، نشر مركز دراسات المرأة بالسودان

کێشەیەکی گەورەو کاردانەوەیەکی نا هاوسەنگ لە فیکری ئیسلامی هاوچەرخدا

لە مەسەلەی ئافرەتدا کێشەیەکی گەورە دروست بوو کە کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر فیکری ئیسلامی کۆن و نوێدا، لەوانەش:-

یەکەم/ تێکەڵ بوونی عورف و تەقلید بە ئاین، بەتیبەتی لە بواری ئافرەتدا و هەژموونی پیاویش بەسەر بوارە جۆربەجۆرەکاندا رۆڵێکی گەورەی بینیوە.

دووەم/ مەسەلەی (سد الذرائع) کە لە ٩٠٪ی مافەکانی ئافرەتی پێشێل کردووە.

سێهەم/ پارێزگاری لە مافەکانی ئافرەت لەسەرەتادا لەسەر دەستی عەلمانیەکان، ئەوانەی پێیاندەڵێن روناکبیرەکان کە کەوتبوونە ژێر کاریگەری شارستانیەتی رۆژئاوا و تەنانەت داوای شوێنکەوتن و لاسایی کردنەوەی ئەوانیان دەکرد.

چوارەم/ داگیرکەران هەوڵیان داوەو ئێستاش دەیدەن کە کێشەی ئافرەت ئیستیغلال بکەن بۆ هێنانەدی ئامانجەکانیان لە خراپەکاری و ئاڵۆزکردنی سیستمی سیاسیی و کۆمەڵایەتی، بۆئەوەی ئامادەی بکەن بۆ هەژموونی داگیرکەران.

پێنجەم/ بانگەشەی رۆژئاواییەکان و عەلمانیەکان تەواو پێچەوانەی بۆچوونە ئیسلامیەکان بوون، ئەوان هەوڵیان دەدا کە بەدرەوشتی و کولتوری سێکس بڵاوە پێ بکەن و بەتەواوی کۆتایی بە خێزان بهێنن و هاورەگەزبازی گەشە پێ بدەن، هەروەك ئێستا بە ئاشکرا لە کۆنگرە ژنانیە نێودەوڵەتیەکاندا دەبینرێت، بەتایبەت ئەوەی لە قاهیرەو پەکین بەسترا، هەروەها لە زۆر نووسین و هۆکانی راگەیاندن برەو بەم کێشەیە دەدرێت و تەنانە وای

لێهاتووه کێشەی ئافرەت کراوەتە یەکەم کێشەی گرنگ و هەستیار لە کۆمەڵگەدا.

شەشەم/ زیادەڕۆیی بزوتنەوەکانی ژنان لە باسکردنی مافی ئافرەت و تەنانەت گەیشتۆتە ئاستێك کە لە ئێستا فەزڵی ئافرەت دەدەن بەسەر پیاودا، دروشمی دژ بە پیاوان بەرز دەکەنەوەو شەڕێکیان دژ بە پیاوان دروستکردووە و بانگەشەی دروستکردنی جیهانێك دەکەن بەبێ پیاو[٢٣].

حەوتەم/ پەیوەست بوونی رێکخراوەکانی ژنان لە سەدەکانی (١٩ و ٢٠) و ئەوانەی کە پارێزگاری لە مافی ژنان دەکەن بە بازنەی وڵاتە داگیرکەرەکانەوە.

هەشتەم/ بەشێوەیەکی گشتی هێرش دەکەنە سەر ئیسلام، بەتایبەتیش ئەو فەرموودانەی تایبەتن بە ئافرەت، وەك ئەو فەرموودەیەی کە باس لە ناتەواوی عەقڵی ئافرەت دەکات و ئەمەش کە باس لە دروست بوونی ئافرەت دەکات لە پەراسوی خوار.

کاردانەوەی هەندێك لە ئیسلامیەکان

لە بەرامبەر ئەو خاڵانەی کە پێشتر باسمانکرد هەندێك لە ئیسلامیەکان کاردانەوەیەکی توندیان لێ دروست بوو بەشێوەیەك کە کار گەیشتە ئەوەی کە بووەهۆی ئەوەی کە بە سوك سەیری مافەکانی ئافرەت بکەن و بکەونە بەرگری کردن لەوەی کە لە کولتوردا هەیە، بەمەش ویستیان بەرگری لە شتێکی باتڵ بکەن و بۆ ئەم مەبەستەش هەموو رێگەیەکیان گرتەبەر. ئەوەشی کە بوەهۆی یاریدەدانی ئەو بارودۆخە بوونی پرۆگرامێکی خوێندن

---

(٢٣) هبة رؤوف عزت : المرأة والعمل السياسي ط. معهد الفكر العالمي ١٩٩٥ ص ٦٣

بوو كە خزمەتی بەو بۆچوونانە دەكرد هەروەها ئەو قوتابخانانەی كە خزمەتیان بەو بۆچوونە دەكرد و ئەمەش بانگەشەیەك بوو بۆ بەهێزكردنی كولتورە تەقلیدیەكەی كۆمەڵگا.

بەڵام ئەوەی كە پێویست بوو بەرگری كردن بو لە راستی، تێڕوانینیشمان بۆ كولتورە بەرێزەكەشمان دەبوایە لەسەر بنەمای لە بێژنگدان و تەتەڵەكردن بێت. لەپێناو كەڵك وەرگرتن و سود وەرگرتندا، ئەویش بە دیدێكی تاقیكردنەوەو هەڵبژاردن و پاڵفتەكردن، بەبێ پیرۆزكردن و دابڕان، واتە گەڕانەوە بۆ كانیاوە رەسەنەكانی ئەم ئاینە، كە خۆی دەبینێتەوە لە قورئان و فەرمودەی راست و پاك، پاشان كەڵك وەرگرتن لە هەموو كۆنێكی چاك و لە هەموو تازەیەكی بەكەڵك، دانایش گوم بووی مسوڵمانەو ئەو لە هەمووكەس شایەن ترە پێی لە هەرشوێنێك بیدۆزێتەوە، ئەویش لە رێگەی مەنهەجیەتێكی كۆوە لە نێوان هەموو دەقە شەرعیەكاندا. تێڕوانین بۆی بە شێوەیەكی هەمە لایەنەبێت و لەسەر بنەمای بنەماو ئامانجەكانی شەریعەت بێت, كە ئەمەش بووەتەهۆی ئەوەی یەكسانی بكاتە رەگەزێكی هاوبەشی نێوان هەموو مرۆڤایەتی لەسەر بنەمای فەرموودەی (هەمووتان لە ئادەمن ئادەمیش لە خاكە). خوای گەورە هەموو مرۆڤایەتی لە نێرو مێیەك دروستكردووە، كە ئادەم و حەوان، هەموویان بە ئامانجی ئەنجامدانی بەندایەتی و جێنشینی لەسەر زەوی دروستكراون و ئەمەش لە داهاتوودا روون دەكەینەوە.

راستترین شێواز بۆ مامەڵە لەگەڵ ئەم مەنهەجەدا ئەوەیە كە نابێت بكەوینە ژێر كاریگەری ئەوەی كە لە دەرەوەدا دێت و ئەوەش كە لە كولتوردا هەیە، مادام دەقێكی چەسپاو نەبێت. هەروەها نابێت بكەوینە ژێر كاریگەری راڤەو بۆچوونەكان كە لەسەر دەقەكان كراون مادام ئەو

بۆچوونانە دەقیان لەسەر نەبێت، هەروەها دەبێت بگەڕێین بۆ تەئویلی تر، مادام دەشێت ئەو دەقە تەئویلی تر هەڵبگرێت.

مافەکانی ئافرەت لە دەستوری وڵاتانی عەرەبیدا

وڵاتە عەرەبیەکان لەسەر نەهجێکی دیاریکراو نین، بەڵکو جۆراوجۆرن بەم شێوەیەی خوارەوە:-

١- هەندێك لەو وڵاتانە خاوەن دەستورو یاسایەك نین کە راڤەی ئەو مافە سیاسیانە بکات بۆ هاوڵاتیان و ئەمەش هەردوو رەگەزی پیاو و ئافرەت دەگرێتەوە.

٢- هەندێك وڵات خاوەن دەستورن، بەڵام بەهیچ ماددەیەکی دەستوری و یاسایەك رێگەیان بە بەشداری سیاسیی ئافرەت نەداوە، وەك وڵاتانی (کوەیت و ئیمارات)، لەم دواییانەدا لە دەستوری کوەیتیدا هەموار کردنەوەیەك کراو بەم هۆیەوە رێگە دراوە کە ئافرەت بەشداری سیاسیی هەبێت، بەڵام لەژێر رۆشنایی بنەماکانی شەریعەتدا.

٣- هەندێك وڵات بە دەستورو یاسا رێگەی بەشداری سیاسیی ئافرەتانیان داوە وەك (تونس، میسر، سوریا، عێراق، ئەردەن، مەغریب، لوبنان، یەمەن، بەحرەین ، قەتەر ... هتد)

ئەوەی تێبینی دەکرێت کە هەڵس و کەوت کردن لەگەڵ مافە سیاسیەکانی ئافرەت لە کۆمەڵگە عەرەبیەکاندا، پەیوەستە بە کۆمەڵێك بابەتی ئاڵۆزەوە، هەندێکی پەیوەستە بە تەقالید و کولتورێکی مێژوویی بەجێماو لەگەڵ تەئویلی دەقە ئاینیەکان، لێرەدا باس لە کۆمەڵێك رێگر دەکەین کە بوەتە هۆی گرفت لە بەردەم چالاك بوونی رۆڵی ئافرەتاندا لە بواری گشتی دا:-

١- كولتورێكی مێژوویی بۆماوه كه له تەقلید و عورف وەرگیراوه نەك ئاین، هەر بەم هۆیەوه رۆڵی ئافرەت قەتیس دەدەن له چەند بوایكی سنوردراردا.

٢- گرفتی نەخوێندەواری، كه رۆڵێكی مەترسیار دەبینێت لەبەردەم جوڵەو چالاكی لەڕوی چالاكی نیشتمانی و دیموكراسی. نەخوێندەواری پێچەوانەی ئەوەیه كه ئیسلام هەوڵی بۆ دەدات، هەر له یەكەم سورەتدا قورئان باس له گرنگی خوێندەواری دەكات وەك دەفەرموێت ﴿**اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ**..﴾[٢٤] نەخوێندەواری تەنها باس له خوێندنەوەو نووسین نیه، بەڵكو مەبەست لێی نەزانی كۆمەڵگەیه به بنەماكانی شەریعەت و مافه یاسایی و شەرعی و سیاسیەكانه، لەبەرئەوه هەرموو هەوڵەكان دەبنه كەفی سەرئاو، ئەگەر نەخوێندەواری ببێته بنچینەی فەرمانڕەوایی بەسەر چالاكیەكانی ئافرەتان له كۆمەڵگەدا.

٣- بوونی بۆشاییەكی گەوره له نێوان دەقەكانی دەستورو یاسا دانراوەكان، له پێناوی به یەكسانییەكی گونجاو لەنێوان ژن و پیاودا و له نێوان ئەگەری جێبەجێ بوون لەسەر زەمینی واقیع دا، واقیعی ئافرەت لەم كۆمەڵگایانەدا بوەته هۆی دورکەوتنەوەی له بوارەكانی بەشداری له بڕیاری سیاسی و لاوازبوونی بەشداری لەكاری سیاسیی دا[٢٥].

---

[٢٤] سورة العلق / الآية ١

[٢٥] سایتی http://www.balagh.com/woman/index.htm ، لەگەڵ دەستكاری دا

کێشەی ئافرەت و سیاسەتی داگیرکەران و هەرێمایەتی

وڵاتانی داگیرکەرو ئەوانەی چاویان بڕیوەتە خێرو بێری وڵاتانی ئیسلامی، زۆر بە شێوەیەکی ترسناك ئیستیغلالی کێشەی ئافرەتیان کردووە بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەڵێك ڕێکخراو مونتەدای تایبەت بە ئافرەتانیان دروست کردو هەوڵیاندا دەست بخەنە ناو هەندێکیان، لێرەدا با باس لە هودا شەعراوی بکەین[٢٦]، لەکاتێکدا کە گەلی میسر دەستیان دایە ڕاپەڕین دژی داگیرکەری ئینگلیز. لەم کاتەداو لە ساڵی ١٩٢٣ هەستا بە دروستکردنی ڕێکخراوێکی ئافرەتان. لەم کاتەدا گەورەترین دروشمیان ئەوەبوو، داوای دەکرد کە پێش ئازاد بوون لە داگیرکەر، دەبێت پێش ئەوە ئافرەت ئازاد بکەین، سەفیە زەغلول کە یەکێکی ترە لەو ئافرەتانەی کە بانگەشەی ئازادی ئافرەتانی دەکرد، لە ساڵی ١٩١٩ سەرکردایەتی خۆپیشاندانێکی کردو لە کۆبوونەوەیەکدا لەبەردەم مۆڵگەیەکی سوپای ئینگلیز لە ساڵی ١٩١٩ لە مەیدانی تەحریری قاهیرە لەو کاتەدا کە دروشمی دژ بە داگیرکەرانیان دەوتەوە، لەم کاتەدا حیجابەکەی لەبەری داکەند و خستیە ژێر پێیەکانی، لەدوای ئەویش چەند کەسێکی تریان هەمان شتیان کرد و بەم هۆیەوە کێشە سەرەکیەکەیان لەبیر چوەوە[٢٧]، لەپێناو ڕێگرتن لەو هەوڵانەدا کە

---

(٢٦) هدی الشعرواي (١٨٧٩ ـ ١٩٤٩م) ناوی نور الهدی محمد سلطان پاشایە ، ناوی خۆی خستوەتە پاڵ مێردەکەی (علی باشا الشعراوی) لەسەر ڕێچکەی ڕۆئاواییەکان ، لە خێزانێکە کە پەیوەندیەکی زۆریان بە داگیرکەری ئینگلیزەوە هەبووە ، پەیوەندی لەگەڵ مێردەکەیدا باش نەبووە ، چونکە لە تەمەنی ١٢ ساڵی دا بەزۆر بەشوویان داوە بە پیاوێك کە تەمەنی لەخۆی زۆر گەورەتربووەو ، دوای هەشت ساڵ لێی جیابۆتەوە و پاشان گەڕاوەتەوە بۆلای.

بگەڕێوە بۆ : نجلاء حماده : زمن النساء والذاكرة البليدة ، ملتقى ذاكرة المرأة ١٩٩٨ ص ٢٨٣ ، ومحمد اسماعيل : عودة الحجاب ص ١٠٦ ، ود.مثنى الكردستاني : حركات تحرر المرأة ص ٢٠٥

(٢٧) محمد قطب : قضية تحرير المرأة ط. دار الوطن بالرياض ١٤١٠هـ

دەیانویست گەلی عەرەبی لەسەر ڕێڕەوی خەباتی ڕاستەقینە لابدەن، چاکسازان و پارتە سیاسییە نیشتمانی و نەتەوەییەکان دژیان وەستانەوە.
لە نموونەی ئەو پارتانەش پارتی نیشتمانی میسری بە سەرۆکایەتی مستەفا کامل، چونکە ئەم هەوڵانەیان بەدەستێکی داگیرکەران دەزانی بۆ لەباربردنی شۆڕشە عەرەبیەکان.
لە ناوخۆشەوە لە ساڵەکانی پەنجادا کودەتا سەربازیە عەرەبیەکان ئیستغلالی ئەمەیان کرد، ئەویش بە بنیاتنان و گەشەدان بە فیکری شیوعی و سۆسیالیستی کە هەر لە بنەڕەتدا دان بە هیچ بنەمایەکی ئاینیدا نانێت و داوای بەرەڵڵایی بێ سنور دەکات، ئەویش لەپێناو دورخستنەوەی ئاین لە ژیان و دان نەنان بە مارەکردن و مارەیی و پەیمانە کۆمەڵایەتیەکان و سنوربەندیەکانی[٢٨].
پاش سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی عەرەبی لە زۆر وڵاتداو دەستبەکاربوونی دەسەڵاتە نوێیەکان، لەم بارودۆخە تازەیەدا لەلایەن ئیدارەی ئەمریکیەوە بەسەرکردایەتی بۆش گرنگیەکی زۆر درا بە کێشەی ئافرەت. لە گرنگترین کارەکانیشی چاکسازی سیاسیی و دیموکراتی و فێرکردن بوو، ئەمەش لە وتارەکانی سەرۆك بۆشدا بە تەواوی هەستی پێدەکرا، بۆ ئەم مەبەستەش فشارە سیاسیەکانی دەست پێکرد.
کتێبەکەی قاسم ئەمین کە لە ساڵی ١٩٠٨ بەناوی ئازادکردنی ئافرەتان بڵاوکرایەوە کە تایبەت بوو بە کێشەی ئافرەتان دەرگای واڵا کرد بۆ زۆر شت و سەرەتایەك بوو بۆ گفتوگۆیەکی کراوە لەسەر ئەم بابەتە، (منیرە سابت) لە ساڵی ١٩١٩ داوای بەشداری سیاسیی ئافرەتان کرد و بۆ ئەم مەبەستەش

---

(٢٨) بۆخۆمان گوێمان لێ بووە کە بە لەهجەی عامی دەیوت : بعدها لشهر ماکو عقد ولا مهر

(هودا شەعراوی) و (دریە شەفیق) پشتگیریان کرد و داوایان کرد ئافرەت مافی خۆپالاوتن و هەڵبژاردن و بەشداری هەبێت لە پەرلەماندا، لە دوای ئەمەش یەکێتی ئافرەتانی میسری پشتیوانی لە داواکانیان کرد. لە پەیڕەو و پڕۆگرامی ڕێکخراوەکەشدا هاتووە کە دەڵێت (هەموارکردنەوەی یاسای هەڵبژاردن کە دەبێت ژنانیش وەك پیاوان مافیان هەبێت لە هەڵبژاردندا)[٢٩]. ئافرەتانی میسر لەدوای ئەمە هەوڵیاندا کە پارتی سیاسیی دروست بکەن. (فاتمە نیعمەت و دریە شەفیق) داوای بنیاتنانی پارتێکی سیاسیان کرد و لەم هەوڵەشیاندا سەرکەوتوو بوون و توانیان پارتێك بەناوی (بنت النیل) دروست بکەین.

هەوڵەکانی ئەم ئافرەتانە توانیان قەناعەت بە هەندێك لە نووسەرو پەرلەمانیەکان بکەن، کە ئەوانیش پشتگیریان بکەن و داوای ئەم مافانەیان بۆ بکەن. بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٩٤٦ یاداشتێکیان دابە ئەنجوومەنی پیرانی میسری کە تیایدا داوایان کردبوو دەبێت ئافرەتان مافی هەڵبژاردنیان هەبێت، ئەمەشیان کردە پرۆژەیەك و لە ساڵەکانی ١٩٤٧ و ١٩٤٨ پێشکەش کران و ئەمەشیان بە مافێکی سروشتی و مەشروع لەقەڵەم دا.

لەم سەروبەندەدابوو لە ١٩٤٨/١٢/١٠ جاڕنامەی گەردوونی مافەکانی مرۆڤ لەلایەن کۆمەڵگای گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەرچوو، هەر لەدوای ئەوە لە ساڵی ١٩٥١/٤/١٩ لە کۆنگرەیەکی ئافرەتاندا کە لە قاهیرە بەڕێوەچوو، ژنان هەڵوێستێکی دوژمنکارانەیان بەرامبەر پیاوان گرتەبەر و دەنگی ژنە شاعیری میسری بەرزبووەوە ئاگاداری پیاوانی کردەوەو وتی:-

ولكن القلوب تكنّ ناراً   أمامكم ترون هدوء وجه

فنار قلوبنا ازدادت أواراً   فما يثني عزائمنا وعيدٌ

---

(٢٩) یاداشتەکانی هدی شعرواي ص ٣٣٢

لەدوای ئەوە خۆپیشاندان و نارەزایی ئافرەتان دەستی پێکرد، کە داوای ئازادی و یەکسانیان دەکرد لە هەموو ماف و کرێیەکدا. ئەم هەوڵانە لە خۆپیشاندانەکەی ١٩٥٤/٣/١٢[٣٠] جارێکی تر دووبارە بوونەوە، لە ئەنجامی ئەمەشدا دەستوری ساڵی ١٩٥٦ بەرهەم هات، کە تیایدا مافی هەڵبژاردنی کردە مافێك بۆ هەموو میسریەکان بە ژن و پیاوەوە.

لەبەرامبەر ئەم داوایانەدا (کە راست و ناڕاست تێکەڵاو کرابوون و تەنها جەخت کرابوەوە لەسەر بە رۆژئاوایی بوون و سفوری) چەند داوایەکی تر سەریان هەڵدا کە ئەمانە لەلایەن ئافرەتانی پابەند بە ئاین و ژمارەیەك لە نووسەرو چاکسازی وەك (محمد عەبدەو رفاعە تەهتاوی و عەلی موبارەك) بوو. پاشان محمد عەلی هەستی بە گرنگی قوتابخانەی کچان کردبوو، بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٨٣٢ هەستا بە بنیاتنانی قوتابخانەی کچان، بەڵام بە ئەوپەڕی هەست کردن بە بەرپرسیارێتی و جێبەجێکردنی ئادابەکانی ئیسلام، بۆ نموونە لەکاتێکدا کە یەکەم قوتابخانەی دواناوەندی کچانی لە قاهیرە کردەوە دەستەی بەڕێوەبردنی قوتابخانەکە هەموویان ئافرەت بوون، تەنیا مامۆستای عەرەبی نەبێت، کە ئەویش لەبەر نەبوونی مامۆستای ئافرەت بوو، لە نێو مامۆستا پیاوەکانیشدا مامۆستای خێزاندارو چاکی هەڵدەبژارد، قوتابیە کچەکان کە دەچوون بۆ قوتابخانە ئۆتۆمبیلەکانیان بە پەردە داپۆشرابوون و بەهەمان شێوە دەگەڕانەوە بۆ قوتابخانە، یان دایك و باوکیان دەیانگەیاندن بە قوتابخانە.

---

(٣٠) د. اجلال خليفة : الحركة النسائية ص ١٧٤ ، ود. السيد أحمد فرج : المؤامرة على المرأة المسلمة ط. دار الوفاء بمصر ص ١٠٦-١٠٩

فەتوا ناکۆکەکان و رۆڵی زەمەنی تیایدا

زانایانمان لە سەدە روناك و باشەکاندا (سێ سەدەی یەکەم) تەنها بەوەوە نەدەوەستان کە ئەفکارە شەرعیەکان بۆ کێشەکانی سەردەمی خۆیان باس بکەن، بەڵکو چاویان بڕیبووە ئایندەو لە رێگەی چارەسەرە شەرعیەکانیانەوە جۆرەها ئەگەریان داناوە بۆ ئاینده، لەوانەش کە بەم جۆرە بیرکردنەوە بەناو بانگ بوون (حەنەفیەکان بوون هەتا بەجۆرێك بوو پێیان دەوتن) (أرأيته) واتە ئەگەر وانەبوایە ئەوا وادەبوو. بەشێوەیەك دەتوانین بڵێین ئامادەکردنی ئەگەرەکانی بۆ ئاینده ئەویش لە رێگەی گوشینی عەقڵەوە بوو، بۆ هەر ئەگەرێکیش حوکمێکی شەرعییان دادەنا. بۆ نموونە دەیانوت ئەگەر ژنێك لە رۆژئاوا شوی بە پیاوێك کرد لە رۆژهەڵات لەکاتی خۆرئاوابووندا، پاشان پیاوەکە لە رۆژهەڵاتدا مرد، پاشان دەرکەوت کە سکی پڕە لەدوای شەشە مانگ لە ئەم عەقدە منالی بوو ئەمە چۆنە؟ ئەم سك پڕیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو پیاوە چۆتە لای، ئەویش بە ئەگەری ئەوەی کە شەوی بەسەردا هاتووە، پاشان گەڕاوەتەوەو مردووە، بەمشێوەیە.

لەلایەکی تریشەوە زەمەن کاریگەری هەبووە لەسەر فەتواو ئیجتیهادەکانیان، (ئیمام ئیبن و قەیم) بەشێکی گرنگی لە کتێبی (اعلام الموقعين عن ربّ العالمين) تەرخان کردووە بۆ گۆڕینی فەتوا بەپێی کات و شوێن و بارودۆخ و نیەت و پاشخانەکان، لەوێدا دەڵێت (ئەمە بەشێکی زۆر گرنگ و بەسودە، بەهۆی نەفامی و نەزانی بەم بابەتە هەڵەیەکی گەورە لەشەریعەتدا دروست بووە، کە بوەتە هۆی نارەحەتی و بارگرانی، پاشان دروستکردنی تەکلیف کە دوورە لە شەریعەت، چونکە شەریعەتی پاکی ئیسلام بەرژەوەندی لە پلەی

یەکەوە دادەنێت، بنەماو بنچینەی شەریعەت لەسەر دادوەری و بەرەوەندی بەندەکان لە دنیاو دوارۆژ دروست بووە. کە هەمووی دادپەروەری و سۆزو بەرەوەندییە هەر حوکمێك لە دادپەروەریەوە بەرەو ستەمکاری و لە سۆزەوە بەرەو دژەکەی و لە بەرژەوەندیەوە بەرەو خراپەو گەندەڵی و لە جدیەتەوە بەرەو بێ ئامانجی بڕوات ئەوە پەیوەندی بە شەریعەتەوە نییە، هەرچەند بە تەئویلیش قسەی لەسەر بکرێت. شەریعەت دادپەروەری خوایە لە نێوان بەندەکانیدا، سۆز و بەزەییە لە نێو دروستکراوەکانیدا. سێبەری خوایە لەسەر زەویدا، ئەمەش یەکێکە لە داناییەکان و بەڵگەیە لەسەر راستگۆیی پێغەمبەرەکەی و راستگۆیی پەیامەکە نیشاندەدا، ئەمە ئەو روناکیەیە کە خاوەن چاوەکان دەیبینن. ئەو رێنماییەیە کە رێنمایی کراوان رێنماییان پێ وەرگرتووە. ئەو چارەسەرە تەواوەیە کە چارەی هەموو نەخۆشیەك دەکات، ئەمە ئەو رێگە راستەیە کە راستەکان لەسەری وەستاون، ئەمە نوری چاوە، ژیانی دڵە، لەزەتی گیانە، لەمەدا ژیان و خۆراك و چارەسەر و روناکی و پاکی هەیە، هەموو چاکەیەکی تیایە لە بوونداو سەرچاوەی هەموو سودێکە، هەموو ناتەواویەك لە ژیاندا بەهۆی نەبوونی ئەمەوەیە، وە ئەگەر لەبەر مانەوەی ئەو وێنانە نەبوایە، ئەوا دنیا کۆتایی دەهات و جیهان دەپێچرایەوە، ئەمە پاکیە بۆ خەڵك و پشتیوانێکە بۆ جیهان. بەمشێوەیە خوای گەورە دەستی گرتووە بە ئاسمانەکان و زەویەوەو ناهێڵێت لەناو بچن، ئەگەر خوای گەورە بیەوێت دنیا کاول بکات و جیهان بپێچێتەوە، شوێنکارو جێ دەستی خۆی بەرز دەکاتەوە بۆ ئاسمان، ئەو شەریعەتەی کە خوای

گەورە ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرەکەی راگری جیهانە، جەمسەری رزگاری و خۆشبەختیە لە دنیاو دوارۆژدا)[٣١] .

لەم روانگەیەوە ئەگەر سەیر بکەین فەتوایەکی زۆر دەبینین کە لە زانای بەناوبانگەوە دەرچووە، کە جیاوازی زۆر بەدی دەکرێت لە نێوانیاندا و بە گێڕانەوەی جۆراوجۆر و وتەی دژ بەیەکیش دەردەکەون. بۆ نموونە ئیمامی شافیعی کە چووە میسر چاوی خشاندەوە بە هەموو ئەوەی کە نوسیبووی، یەکێك لە قوتابیەکان دەڵێت جارێکی تر هەموو ئەوانەی نوسیەوە کە نوسیبووی لە پێش ئەوەی بێتە ناو میسرەوە تەنها کتێبی (الصداق) نەبێت. لەبەرئەوە لە بەرامبەر هەموو وتەیەکی کۆندا وتەیەکی تازەی دانا[٣٢] .

بەڵام دەبینین زۆربەی زانایان لەم سەدانەی دوایدا سودیان لە ئەم پێشەنگە بەرێزە نەبینی. بۆ نموونە هەندێك لەو زانایانە هەستان بە دەرکردنی فەتوایەك کە نابێت کچان بچنە قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندی و زانکۆ، بەڵام پاش ئەوەی شتەکە بوە ئەمری واقیع بە پێچەوانەوە فەتوایاندا بە جائیزبوونی لەکاتێکدا دەبوایە هەر لە سەرەتاوە ئەم فەتوایە نەبوایە بەوەی کە پێویستە هەموو شتێکی حەڵاڵ بە حەڵاڵی بهێڵرێتەوە بە رەچاوکردنی بنەما شەرعیەکان، بەهەمان شێوە ئەمە دەبینین لە مەسەلەی بەشداری سیاسیی ئافرەتاندا، لە سەرەتادا زۆربەی زاناو فەقیهە بەناوبانگەکان دژی ئەمە وەستانەوە، بەڵام لە دواییدا پەشیمان بوونەوەو فەتوای جائیزبوونیان دا.

---

(٣١) بگەڕێوە بۆ : اعلام الموقعين ط. الكليات الأزهرية (٣/ ٣-٤٧)

(٣٢) المجموع للنووي (١/ ٦٦) ط. شركة العلماء

لیژنەی فەتوای ئەزهەر بە سەرۆکایەتی شێخ محمد عبدالفتاح العنانی (رەحمەتی خوای لێ بێت) لە رەمەزانی ١٣٧١ بەرامبەر ١٩٥٢ی زاینی لەم بارەیەوە فەتوایەکی درێژیان دەرکرد لەژێر ناوی (حوکمی شەریعەتی ئیسلام لە بەشداری کردنی ئافرەت لە هەڵبژاردنی پەرلەماندا) بە سەرەتایەکی باش دەست پێدەکات و دەڵێت:- (سروشتی کۆبوونەوە لە سەر شتێك پێویستی بە بیروڕای جیاواز و بە یەکڕابوونی بیرۆکەکان هەیە..) پاش کۆتایی هێنان بە گفتوگۆکان و هێنانەوەی بەڵگەیەکی زۆر دەڵێت کە بەشداری سیاسیی ئافرەتان بۆ ئەوەی ببێ بە ئەندامی پەرلەمان و بیەوێت بەشداری هەڵبژاردن بکات جائیز نیە، چونکە ئەمە بەشێکە لە بەرپرسیارێتی گشتی، وە لەبەرئەوەش کە پەرلەمان تایبەتە بە دانانی یاسا، لەبەر ئەو دوو هۆکارەی رابردوو کە هەردووکی پشت دەبەستێت بەو فەرموودە راستەی کە ئیمامی بوخاری دەیگێڕێتەوەو ئەحمەد و نەسائی و ترمزیش پشتیوانی لێ دەکەن بە گێڕانەوەیەك لە ئەبی بەکرەوە کە دەفەرموێت لە کاتێکدا کە هەواڵی ئەوە بە پێغەمبەر گەیشت کە فارسەکان کچەکەی کیسرایان کردووە بە پاشای خۆیان فەرمووی (نەتەوەیەك خۆشبەخت نابن ئافرەتێك پێشەوایەتیان بکات)[٣٣] فەتواکە دەڵێت (ئەو رێگرتنەی کە لە فەرمودەکەدا هاتووە بەم هۆیەوە رێ لە هەموو ئافرەتێك دەگیرێت لە هەموو سەردەمێکدا، کە بیەوێت پۆستێکی بەرپرسیارێتی گشتی وەربگرێت)[٣٤].

(٣٣) فەرموودەی صحیح سیأتي تخریجه

(٣٤) فەتوای لیژنەی ئەزهەر ، المنشورة في : الحرکات النسائیة وصلتها بالاستعمار ، للأستاذ محمد عطیة خمیس ط. دار الانصار ٩٨-

١٢٧

بەڵام لە ئێستادا لە ئەزهەرو لە هەموو جیهانی ئیسلامی ئاراستەی فەتواکە گۆڕاوەو زۆربەیان ڕێگەیان داوە، زۆربەی زانایانی مسوڵمان و بزاڤە ئیسلامیەکان فەتوایان داوە کە جائیزە ئافرەت بەشداری سیاسیی هەبێت و ببێتە ئەندامی پەرلەمان، یان خۆی بپاڵێوێ بۆ ئەندامی پەرلەمان، لەسەر بنەمای زەوابیتە شەرعیەکان. دوایەمین شەڕی سیاسیی و فیقهی دەربارەی بەشداری سیاسیی ئافرەت ئەوەبوو کە لە کوەیت روویدا.

ماددەی یەکەم لە یاسای ژمارە ٣٥ی ساڵی ١٩٦٢ تەنها ڕێگە بەو کوڕانە دەدات کە تەمەنیان لەسەرو ٢١ ساڵەوەیەو ڕێگە بە ئافرەت نادات، ئەم بڕیارەش لە لیژنەی فەتوای سەر بە وەزارەتی ئەوقافی کوەیتی وەرگیراوەو زۆربەی ئیسلامیەکانیش لەگەڵ ئەمەدابوون لەگەڵ گروپی خێڵەکان لە پەرلەمان، لە ساڵی ١٩٩٩ دا بڕیارێکی ئەمیری دەرچوو، کە تیایدا ڕێگە بە ئافرەتی کوەیتی دەدات کە مافی خۆپاڵاوتن و هەڵبژاردنی هەبێت، بەڵام پەرلەمان بە زۆرینەی دەنگ ڕەفزی کرد. ئەم جەنگە درێژەی کێشا هەتا زۆربەی بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگەی گرتەوە. ئەمە بەردەوام بوو هەتا ساڵی ٢٠٠٥ کە پەرلەمان ڕێگەیدا ئافرەت بەشداری سیاسیی بکات و مافی هەڵبژاردن و خۆپاڵاوتنی هەبێت، لەگەڵ پابەند بوون بە ئادابەکانی ئیسلام، بۆ ئەم مەبەستەش زانایان بە فەتوای شەرعی پشتیوانیان لە بڕیارەکە کرد و لە دەرەوەش بەهەمان شێوە مامەڵەی لەگەڵدا کرا.

ئەم جیاوازی و بەرتەوازەییە لە فەتواکاندا (هەرچەند بمانەوێت بەڵگەی بۆ بهێنینەوە) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەم بابەتە باش توێژینەوەی قوڵی لەسەر نەکراوە، بەڵکو ئەم فەتوایانە زۆرتر لەژێر کاریگەری ترادسیۆن و عورفدا بوون. لەکاتێکدا کە بارودۆخەکە گۆڕا فەتواکەش گۆڕا، هەروەها ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو فەتوایانە پێشەنگ نەبوون بەڵکو شوێنکەوتەو پەراوێز بوون، لەکاتێکدا کە دەبوایە یەکەم بوونایە نەك دووەم.

بەرەو مەنهەجیەتێکی ورد لە توێژینەوەی ئەم بابەتەدا

ئەگەر سەیری مێژووی مرۆڤایەتی و ئەزموونەکانی بکەین، دەبینین کە گەورەترین گرفت و بەڵا لە شلگیری و پەڕگیریەوە سەرچاوە دەگرێت، یان دەرگا دەخەنە سەرپشت بەبێ هیچ کۆت و سنوردانانێك کە ئەمەش دەبێتە هۆی پشێویەکی هەمەلایەنە، یان دەرگاکە بە تەواوی دادەخات و بە بزمار توندی دەکات هەتا هەواشی لێوە دەرنەچێت، بەمەش هەرچی لەناویدایە دەخنکێت.

لەلایەکی تریشەوە توندڕەوی، یان شلگیری لەدوای لێکۆڵینەوەوە دەردەکەوێت، زۆربەی جاریش ئەم شتانە بەهۆی بینینی شتەکانە بە یەکچاو لەیەك بازنە یان گۆشەیەکەوە یان چەند گۆشەیەکی تایبەتیەوە سەیر دەکرێن، بەبێ ئەوەی تێڕوانینێکی کراوەو فراوان هەبێت کەهەموو شتەکان و واقیع و ئامانجەکان و هۆکارەکان ببینێت، بەمەش دەگاتە ئەنجامێکی باش کە پێی دەوترێت فیقهی واقیع یان فیقهی مآلات و سد الذرائع.

ئێمە لەم توێژینەوەیەدا دەمانەوێت ئەم مەنهەجیەتە رەچاو بکەین کە بە چاوێکی هەمەلایەنەو گشتگیرەوە سەیری شتەکان بکەین ئەویش لەژێر رۆشنایی ئەم خاڵانەی خوارەوە.

یەکەم/ ئافرەت لە روانگەی مرۆڤ بوون و مافەکانی مرۆڤەوە بە تەواوی لەگەڵ پیاواندا یەکسانە. ئافرەت هەمان رێزی پیاوی هەیە ﴿**وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ**﴾(٣٥) هەموو نێرو مێیەك دەگرێتەوە. نابێت لە رێزی کەسیان کەم

(٣٥) سورة الاسراء / الآية٧٠

بکرێتەوەو هیچ جیاوازیەکیان لە نێواندا بکرێت، دەبێت مافەکانیان پارێزراوبێت لەبەردەم دادگاو لە ئازادی فیکری و ئاینی و پەرستشەوە[٣٦].

هەروەها لەڕووی ئەهلیەتی ماڵیەوە بە تەواو دادەنرێت، کە ئەمەش هیچ یاساو تەشریعاتێك پێی نەگەیشتووە هەتا سەدەی بیستەم[٣٧]، هەتا لەڕووی ئەهلیەتی تاکە کەسیەوە، دەتوانێت خۆی خۆی بەشو بدات و شتی تریش، کە ئەمەش رای کۆمەڵێك لە زانایانی کۆن و نوێ چەسپاوە.

ئافرەت لە ئیسلامدا پاشکۆو پەراوێزی کەس نییە، نە لەڕووی ئاین و نەوەچەوە، هەروەها لە ئەهلیەت و سامانیدا تەنانەت بۆ پیاوەکەش، هەروەك لە رۆژئاوادا هەیە، بەڵکو بەشێکە لە تەواوکەری ژیانی مرۆڤایەتی، لەبەرئەوەیە خوای گەورە لەگەڵ پیاودا پێی دەڵێت، -زوج- کە ئەمەش لە دوو ژمارەی یەکسان پێك دێت، کە هەریەکەیان ئازادی تەواوی هەیە وەك پیاو لەروی فیکری و ئیرادەو هەڵبژاردنەکانیەوە. بەڵام ئازادیش لە ئیسلامدا بێ سنور نیە بۆ کەس، نە ژن و نەپیاو، بەڵکو بەچەند مەرجێك سنوردار کراوە کە پەیوەستە بە بەها باڵاکان و ئەخلاقی بەرز.

ئەم یەکسانیە ئیسلام بە ئافرەتی داوە بەبێ ئەوەی هیچ رێکخراوێکی ژنان یان خۆپیشاندانێك ئەنجام درابێت، ئیسلام لەکاتێکدا دانی بەوانەدا ناوە کەوا سەیری ئافرەت دەکرا شەڕێکەو پێویستە خۆمانی لێ رزگار بکەین، یان کاڵایەك بوو بە پشتاوپشت دەمایەوە، خوای گەورەش دەفەرموێت ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾[٣٨]، پێغەمبەری خواش لە دوایەمین وەسیەتیدا

---

(٣٦) بگەڕێوە بۆ: تحفة الفقهاء للسمرقندي ت٥٢٩هـ ، ط. قطر (٥٣٠/٣)

(٣٧) مبدأ الرضا في العقود ، دراسة مقارنة بين الشريعة والقانون ط. دار البشائر الإسلامية ١٩٨٥ بيروت (٢٩٤/١)

(٣٨) سورة البقرة / الآية ٢٢٨

دەفەرموێت (ألا واستوصوا بالنساء خيراً ....)[٣٩] بەباشی مامەڵە لەگەڵ ئافرەتاندا بکەن.

دووەم/ ئایا ئافرەت لە هەموو شتێکدا وەك پیاو وایە؟ یان ئایا پیاو لە هەموو شتێکدا وەك ئافرەت وایە؟ وەڵامی سروشتی و راست و دروست ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى﴾ ئافرەتیش وەك پیاو نیە.

ئەمە راستیەکەو کەسی خاوەن عەقڵ و رەوشت و سروشتی پاك لێی لانادات، تەنانەت لەرووی فەرمانی ئەندامەکانیشەوە (فسیۆلۆجی): لەم روانەوە جیاوازیەکان دەبینرێن:-

١- پێکهاتەی کروموسومی پیاو (x - y)یە بەڵام ئافرەت (x - x).

٢- جیاوازی لە ژمارەی خانەکاندا، سپێرم سەرێکی هەڵئاوساوی هەیە کە بە بەرگێك دەورە دراوەو کلکێکی درێژی هەیە، کە توانای جوڵەی زۆرە کە یارمەتی جوڵانی سپێرمەکە دەدات بۆ شوێنی مەبەست، بەڵام هێلکە[٤٠] ئارام و لەسەرخۆو نەبزۆکە، لە شوێنی خۆی دەمێنێتەوەو چاوەڕوانی گەیشتنی ئەو سپێرمە دەکات کە لە نێوان هەزارا سپێرمدا رزگاری دەبێت، لەبەرئەوە

---

(٣٩) ئەم فەرموودەیە بەم لەفزە: رواها الترمذي الحديث ١١٦٣ وقال : حديث حسن صحيح ، وابن ماجه الحديث ١٨٥١ وأحمد (٧٣،٧٢/٥) وأما بلفظ (استوصوا خيراً ...) فمتفق عليه ، انظر : صحيح البخاري ـ مع الفتح ـ (٢٦١/٦ ، ٢٦٢ ، ٢١٨/٩ ، ٢١٩) ومسمل الحديث رقم

(٤٠) بەشێوەی گشتی بە (البويضة) بەکاردێت، بەڵام راستیەکەی لەڕووی زمانەوانییەوە (البييضة)یة

ئەو سیفەتانەی کە هەریەکە لە سپێرم و هێلکە هەڵی دەگرێت، سیفەتەکانی کۆرپەلە لە ئایندەدا پێك دەهێنن[٤١].

٣- جیاوازی لەروی پێکهاتنی شانەو ئەندامەکان، دکتۆر بار دەڵێت "ئەو جیاوازیەی لە نێوان سپێرم و هێلکەدا دەبینرێت بەهەمان شێوە لە نێوان ژن و پیاویشدا دەبینرێت، ئەمە نەك تەنها لەم روەوە بەڵکو ئەو جیاوازیە لە نێوان هەموو خانەیەکی ژن و پیاودا دەبینرێت ، ئێمە ئەگەر بمانەوێت ئەم هاوسەنگیە تێك بدەین وەك لە زۆر شوێن تێکمان داوە، بەمە بەرەوڕوی ئەو سروشتە دەوەستینەوە کە خوا ئێمەی لەسەر دروست کردووە، بەرەوڕوی پێکهاتەی بایولۆژی و ئەو سایکۆلۆژیەتە دەبینەوە کە خوا ئێمەی لەسەر دروست کردووە"[٤٢].

تەنانەت لەڕووی ژمارەی خانەکانی خوێنەوە ژمارەی خڕۆکە سپیەکانی پیاو لە نێوان (٤٠٠٠ - ٨٠٠٠) خڕۆکە / ملم٣ یە بەڵام لە ئافرەتاندا (٤٠٠٠ - ٧٠٠٠) خڕۆکە/ ملم٣ یە.[٤٣]

٤- جیاوازی هۆرمۆنیو کاری کوێرە رژێنەکان، بۆنموونە پیاو گونی هەیە کە هۆڕمۆنی پیاوانە (تێستێسترۆن) دەردەکات، بەڵام لە ئافرەتاندا هێلکەدان هەیە، کە فەرمانی سەرەکی دروستکردنی هێلکەیە یان دەردانی هۆڕمۆنەکانی مێینەیە (ئیسترۆجین ، برۆجسترۆن ، ریلاکسین).

---

(٤١) بگەڕێوە بۆ: الطبیب المشهور الدکتور محمد علي البار : عمل المرأة في المیزان ط. الدار السعودیة للنشر والتوزیع ١٤٠٧هـ ص ٥٥ ،

والشیخ عبدالمجدي الزنداني : المرأة وحقوقها السیاسیة في الإسلام ط. مکتبة المنار الإسلامیة ، الکویت ص ٧و٨

(٤٢) د. البار : سەرچاوەی پێشوو ص ٧٣ — ٧٤

(٤٣) د. نزار فؤاد ، وعقاب العزام وزملاؤهما : الدمویات عملي ط. دار المستقبل للنشر والتوزیع ١٩٩٤ ص ١١٣-١١٤

هۆرمۆنی ئیسترۆجین بەرپرسیارە لە زۆربوونی شانەکان و بەرپرسە لە کۆبوونەوەی چەوری لە جەستەی ئافرەت و زۆربوونی قژ لە سەری ئافرەت و کەمبوونی لە شوێنەکانی تر، لە کاتێکدا کە هۆڕمۆنی ئیسترۆجین لە پیاوادا بەرپرسیارە لە کۆبوونەوەی پروتین لە ماسولکەکان، ئەمە لەکاتێکدایە کە هۆڕمۆنەکانی پیاو زیاتر هاندەرن بۆ دەستدرێژی و توندوتیژی، بەڵام بە پێچەوانەی هۆڕمۆنەکانی ژنان کە هاندەرن بۆ سۆزو بەزەیی و نەرم و نیانی.

٥- سوڕی کەوتنە سەر خوێن، کە ماوەکەی لە شەو و ڕۆژێکەوەیە بۆ حەوت ڕۆژ، کە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆی بە پێکهاتەی جەستەیی و دەرونی ئافرەتەوە هەیە، کە تیایدا ژمارەی خڕۆکە سورەکان کەم دەبێتەوەو خەست بوونەوەیەکی نوێی زەرداوی خوێن دروست دەبێت، بەڵام لەکاتی ئەم سوڕەدا لەماوەی (٢ - ٧) ڕۆژدا کە زۆربەی پێنج ڕۆژە بەرگری لەش دادەبەزێت بەشێوەی گشتی لەگەڵ دابەزینی ژمارەی خرۆکە سپیەکان و ئاستی گواستنەوەی خوێن زیاد دەکات و بەم هۆیەشەوە توڕەبوون و شڵەژانی دەروونی دروست دەبێت و دەبێتە هۆی دڵەڕاوکێ و سەرئێشەو لەش داهێزان و لای هەندێك ئافرەت دەبێتە هۆی شەقەسەر و کەم خوێنی، کە ئەویش بەهۆی ئەو خوێنە زۆرەی لێی دەڕوات کە ڕێژەکەی لە نێوان ٦٠ ملل بۆ ٢٤٠ ملل دەبێت. کوێرە ڕژێنەکان لەو ماوەیەدا گۆڕانکاریان تیادا رو دەدات، کە هەریەك لەمانەش کارو فرمانی تایبەتی خۆی هەیە[٤٤]، خوای گەورەش دەفەرموێت ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذىً فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي

---

(٤٤) بگەڕێوە بۆ د. عبدالمجيد الشاعر ، ود. حسام كنعان ود. عمار الخطيب ود. عبدالقادر العكايلة : أساسيات علم وظائف الأعضاء ط. دار المستقبل ، الأردن / عمان ١٩٩٣ ص ٣٧٤

الْمَحِيضِ﴾[٤٥] لەبەرئەوە خوای گەورە بۆ بەدەمەوەچوونی ئەو بارەو ئاسانکردنی کارەکان نوێژ و ڕۆژی لەسەر هەڵگرتووەو نوێژەکان ناکاتەوە، بەڵام دەبێت ڕۆژوەکان بگرێتەوە.

٦- کاریگەری سك پڕی و منداڵبوون و شیردان:-

ئافرەتی سك پڕ بارودۆخێکی تایبەتی هەیە، هەندێکجار توشی کەم خوێنی دەبێت، دڵی ئافرەتی سك پڕ دوو هێندە ئەرکەکەی زیاد دەبێت، چونکە دەبێت پاڵ بە دوو دەورەی خوێنەوە بنێت یەکێکیان بۆ دایکەکە ئەوی تر بۆ منداڵەکە، ئافرەت لەپێش سکپڕی دا نزیکەی ٦٥٠ لیتر خوێن لە ڕۆژێکدا پاڵ دەنێت، بەڵام لەکاتی سکپڕی دا بەتایبەتی لە ڕۆژانی دوایدا ١٥٠٠ لیتر پاڵ دەنێت، هەموو ئەوەی کە باسمان کرد لەو جیاوازیانەی کە دەبینرێت، ئەو ئایەتەمان بیر دەخاتەوە کە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلَى وَهْنٍ﴾**[٤٦] بەڕاستی هەموو ئەرکەکان و ناڕەحەتیەکان دوو هێندە دەبنەوەو گران و قورسن، بەڵام لە حاڵەتی شیرداندا، دایك پێویستی بە حەسانەوەو ئارامی هەیە بۆئەوەی خۆی یەکلا بکاتەوە بۆ شیردان و پەروەردەی کۆرپەکەی، بەلای کەمەوە بۆ ماوەی دوو ساڵ، لەبەرئەوە ڕاپۆرتێکی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی کە ساڵی ١٩٨١ بڵاوبوەتەوە داوا لە حکومەتەکانی جیهان دەکات کە ئافرەت پێویستە لەکاتی منداڵ بووندا مۆڵەتی پێ بدرێت و لەماڵەوە بمێنێتەوە بۆ پەروەردەو شیر پێدانی

---

(٤٥) سورة البقرة / الآية٢٢٢

(٤٦) سورة لقمان/ الآية١٤

منداڵەکەو پێویستە مووچەیەکیشی پێ بدرێت ئەگەر کەسێك نەبوو بەخێوی بکات و یارمەتی بدات[٤٧].

٧- جیاوازیەکی تریش هەیە کە تایبەتە بە مۆخ و بیرکردنەوە، گۆڤاری (Seientifc American) ئەمریکی لە ژمارەی مانگی ٣ی ساڵی ١٩٩٤ دا توێژینەوەیەکی بە ناونیشانی (جیاوازی دەماغی نێوان ژن و پیاو) کە لە نووسینی دکتۆر (دورین کیمورا) کە مامۆستای بەشی دەرونناسی یە و هاوڕێی کۆمەڵەی پاشایەتی کەنەدیە لە ساڵی ١٩٩٢، لەم توێژینەوەیەدا پشتی بە زۆر ئەنجام و تاقیکردنەوە بەستووە کە لەلایەن چەند پسپۆڕێکەوە ئەنجام دراوە وەك (V.N واتسۆن) لە زانکۆی خۆرئاوای ئەبتارۆو (M. ئیك) لە زانکۆی یورك و توێژینەوەی (A.R کورسکی) و هاوڕێکانی لە زانکۆی کالیفۆڕنیا لە لۆس ئەنجلوس، لە کۆتایدا گەیشتۆتە ئەنجامێکی سەرسوڕهێنەر کە ئەمەیە (کۆکردنەوەی زانیاری و تواناکانی دەماغ لە ژن و پیاودا جیاوازن، لە پیاودا تواناکانی قسەکردن لە شوێنێکی جیاوازدایە وەك تواناکانی ئەندازیاری و فراغی کە لە هەردوو پلەکانی مۆغدا هەن...)[٤٨].

گۆڤاری تایمی ئەمریکی لە ٣١/ ٣/ ١٩٩٥ ئەنجامی توێژینەوەیەکی زانستی بڵاودەکاتەوە، کە تیایدا وێنەی دەماغی ئافرەتێکە لە کاتی قسە وتوێژکردندا، لەم کاتەدا هەردوولای مۆخ سەرقاڵن. بەکاردێن لە چارەسەری زماندا. بەڵام لەکاتێکدا کە پیاوێك قسە دەکات تەنها لایەکی مۆخ چالاکە، بەمەش زۆرتر وردترو پسپۆڕی ترە. چونکە لەکاتی قسەکردندا پشت بەلاکەی تر دەبەستێ بۆ بیرهێنانەوە، بەڵام لە ئافرەتدا هەردوو لایەکە

---

(٤٧) هەمان سەرچاوەی پێشوو

(٤٨) گۆڤاری العلوم الأمریکیة ، مجلد ١٠ في مایو ١٩٩٤ ص ٧٦ وما بعدها ، بگەڕێوە بۆ : الشیخ الزنداني : سەرچاوەی پێشوو ص ١٥

سەرقاڵ و چالاکن[٤٩]. ئەمەش تەعبیرە لەو نهێنیەی کە خوای گەورە باسی دەکات و دەفەرموێت ﴿**فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى**﴾[٥٠].

ئامانج لەوەی کە خستمانەڕوو

مەبەست لەوەی کە دەیخەینەڕوو، ئەوە نیە کە ڕێزی پیاو بدەین بەسەر ئافرەتداو پێچەوانەکەشی راستە. بەڵکو دەمانەوێت بە ڕۆشنی جیاوازیە سروشتیەکان لە ڕووی پێکهاتن و جەستە و هۆرمۆن و ڕەگەزە بنچینەییەکانەوە بخەینەڕوو، کە ئەمەش کاریگەری دەبێت لەسەر کارو جێنشینی و ئاوەدانکردنەوە، کە خوای گەورە ئێمەی بۆ بەدیهێناوە، ئەویش لەدوای بەندایەتی و خواپەرستی، کە تیایدا جیاوازیەك نیە لە نێوان پیاو و ئافرەتدا، بەڵکو جیاوازیەکە لە نێوان دابەشکردنی کاردایە، ئەویش بۆ ئەنجامدانی ئاوەدانکردنەوە لەسەر زەویدا.

نە لەڕووی عەقڵ و نە لەڕووی شەرعەوە ناکرێت ئەم جیاوازیانە پشتگوێ بخەین لە بواری گەشەپێدان و ئاوەدانکردنەوەی زەویدا، کە هەموو شتەکانی ناوی لە نێر و مێ پێکدێن، ئەو نێر و مێیەش بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگیە لە بوونەوەردا نەك شتێکی تر وەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ**﴾[٥١]. لێرەوە وەڵامی ڕاستمان دەست

---

(٤٩) گۆڤاری تایم الأمریكیة في ٣١ یولیو ١٩٩٥ ص ٣٩ ، بگەڕێوە بۆ د. البار : عمل المرأة في المیزان ، والشیخ الزنداني : سەرچاوەی پێشوو ص ١٤-١٦

(٥٠) سورة البقرة / الآیة٢٨٢

(٥١) سورة الحجر/ الآیة١٩

دەکەوێت، کە چارەسەر تەنها لە پەیڕەوکردنی پڕۆگرامی میانڕەویدایە، کە لەسەر بنەمای هاوسەنگی دامەزراوە (دابەشکردنی ڕۆڵەکان) کە پارێزگاری لە بنەمای یەکسانی دەکات و ڕەچاوی ئەو جیاوازیانە دەکات، هەروەها ڕەچاوی جوت پێگرتن و تەواوکاری دەکات بۆ گەیشتن بە دامەزراندنی خێزانێکی هاوسەنگ و کۆمەڵگەو ئوممەتێکی هاوسەنگ، لەکاتێکدا کە ئەم هاوسەنگیە دروست دەبێت لەگەڵ ئەو گەردوونەدا هاوسەنگ دەبێت کە هەموو شتێك تیایدا بە ڕێژەییەو ڕەچاوی گەورەو بچوك و سوك و قورس کراوە، هەموو شتێك لە شوێنی خۆیدا دانراوەو هەریەکەیان لە شوێنی خۆیدا بەسود و بەکەڵکە.

نێر و مێ، هاوسەرگیری و تەواوكاریە نەك دژایەتی و جیاخوازی و دورکەوتنەوە

پیاو و ژن قورئان بە (هاوسەر) ناویان دەبات، واتە هەردووکیان یەك پرۆژەن کە لە دوو رەگەز پێکهاتوون، هەردووکیان هاوسەگ و یەکسانن کە پێیاندەوترێت مرۆڤ، گەردوون هەمووی لە جووت پێکهاتوون، سالب و موجەب نێر و مێ، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لا يَعْلَمُونَ﴾[٥٢].

هەموو ئەوەی لە گەردووندا هەیە جووتن، تەنها شتێك کە بە تەنها هەبێت خوایە، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ﴾[٥٣].

هەموو ئەو جووتانە تەواوکەری یەکترن، موجەب سالب تەواو دەکات و پێچەوانەکەشی راستە، هەریەك لە ژن و پیاو تەواوکەری یەکترن، هەروەك چۆن کارەبا لە بارگەی سالب و موجەب پێکدێت، ئەو روناکی و گەرمیەی کە دروستی دەکات بەهۆی هێزی هەردوو بارگەکەوەیە، هەربەو شێوەیەش مرۆڤ و خێزان و کۆمەڵگە و شارستانیەت و ئوممەت پێك دێت. لەبەرئەوە پێگەی سەرەکی پێکهاتنی ئەمانە مرۆڤن، مرۆڤیش لە ئەو دوو رەگەزە پێکدێت، کەواتە ئاوەدانکردنەوەو جێنشینی و شارستانیەتی مرۆڤایەتی لەسەر دەستی ژن و پیاو دروست دەبێت. لەدوای دروستبوونی ئادەم و حەوا، ئەو پرۆسەیەی کە مرۆڤی پێ دروست دەبێت، بریتییە لە رێگەی توخمە زۆر بوون، کە ئەویش بەهۆی گەیشتنی نێرە و مێیەوە دەبێت و لەئەنجامی جوت بوون و دروست بوونی گەمیتی پیتراو کۆرپەلە دروست دەبێت. کە

---

(٥٢) سورة يس/ الآية ٣٦

(٥٣) سورة الفجر/ الآية ٣

ئەویش لەئەنجامی یەکگرتنی ٢٣ کرۆمۆسۆمی نێرەو ٢٣ کرۆمۆسۆمی مێیەوە دەبێت. ئەگەر سەیری ئەم پرۆسەیە بکەین هەردوولا تیایدا یەکسانن کەواتە کەسیان بۆی نییە بڵێ من لە تۆ باشترم، خوای گەورەش ڕێز و چاکە دەگەڕێنێتەوە بۆ هەڵس و کەوت و کردەوەکانی مرۆڤ نەك شتی تر وەك دەفەرموێت ﴿**يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ**﴾(٥٤). هەروەها دەفەرموێت ﴿**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ وَلا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَّ**﴾(٥٥).

ڕەزامەندی شەریعەت لەگەڵ سروشت و پێکهاتەی کۆرپەلە

پیاو و ژن وەك هەموو دروست کراوەکانی تر لە گەردووندا لە ئاژەڵ و ڕوەك و بێ گیانەکان، لە دید و تێڕوانینی خوای گەورەوە بە دروستکراوی بەدیهێنەرێکی زانا و دانان ﴿**أَلا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**﴾(٥٦) ئەگەر دوو جەمسەری و پێکدادان و ناکۆکی نەبوایە لەم گەردوونەدا، ئایا چۆن ئەمە لە گەورەتری و بەڕێزترین دروستکراوی خۆیدا دەبوو، کە بە دەستی خۆی دروستی کردووەو بەشێك لە گیانی خۆی کردۆتە ناو و جوانترین وێنەو جەستەی پێداوە و زۆر لە سیفەتە جوانەکانی خۆی پێ بەخشیوە، لەبەرئەوە کێشەی نێر و مێ یان کێشەی سالب و موجەب کێشەیەکی

---

(٥٤) سورة الحجرات / الآية ١٣

(٥٥) سورة الحجرات / الآية١١

(٥٦) سورة الملك / الآية ١٤

گەردوونیە و پێویستی بە لێتێگەیشتنی زانستی و ورد هەیە و لەدوای ئەوەش لە دانایی ئەم کارە تێدەگەیت.

ئەگەر سەیری گەردوون بکەین بە هەموو دروستکراوە ئاژەڵی و روەکی و بێ گیانەکان (بێجگە لە مرۆڤ وجنۆکە) بە باشترین سیستم دەڕوات بەڕێوە، هەریەکەیان رۆڵی تایبەتی لە ژیاندا هەیە، هەربەشێك لە گەردیلەیەکەوە هەتا گەلە ئەستێرەیەك رۆڵی دیاریکراوی هەیە، خوای گەورە یاسایەکی بۆ داناوەولێی لانادات ﴿ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾[٥٧] بەهەمان شێوە خوای گەورە پەیامێکی ناردوەو دوایەمین پەیامیش شەریعەتی ئیسلامە کە تەواو بێ کەم و کوڕی و بۆ رابردوو ئایندەیە، لەسەر بنەمایەکی ورد و داهێنانکاریە، هەموو شتێك تیایدا لەسەر بنەمای هاوسەنگیە، لەم روانگەیەوە کۆمەڵگەی مسوڵمان کۆمەڵگەیەکی هاوسەنگەو توانای بەدیهێنانی ئاسودەیی هەیە لە دنیاو دوارۆژداو باشترین هۆکارن بۆ ئاوەدانکردنەوەی زەوی لەژێر رۆشنایی مەنهەج و پەیامی خوای گەورەدا.

لەژێر رۆشنایی ئەوەی کە باسمان کرد دەگەینە ئەم راستیانە:-

١- شەریعەت گونجاوە لەگەڵ گەردووندا، چەسپاوو گۆڕاوی تێدایە هەروەها شەریعەتیش گۆڕاوو چەسپاوی تێدایە، مرۆڤیش بەشێکی چەسپاوە وەك پێکهاتەو سایکۆلۆژیاو فیکری گۆڕاویشە لەڕووی توانای نوێ بوونەوە[٥٨] هەروەها لە بابەتی ئەحکامەکانی شەریعەتیش کە تایبەتە بە ژن و پیاو ئایا چۆن بەم جۆرە نابێت؟ شەریعەت لەلایەن خوای گەورەوەیە، گەردوونیش

---

(٥٧) سورة فصلت /الآية١١

(٥٨) بۆ زیاتر ئاگاداربوون بگەڕێوە بۆ: شيخنا القرضاوي : المدخل إلى الشريعة ، ط. وهبة

دروستکراوی خوایەو پەرتوکی خوێندراوەی خوایە دووەمیش پەرتووکی کراوەیە ﴿**أَلا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ**﴾[٥٩].

٢- ژن و پیاو دوو جەستەن لە پرۆژەیەکی خوای گەورە کە مرۆڤە، ئەم دوانەییە (نێر و مێ، سالب و موجەب) لە هەموو پێکهاتەیەکی ئەم گەردوونەدا هەیە.

٣- دابەشکردنی رۆڵەکان بەسەر هەریەکەیاندا، بۆ تەواوکاریە، بۆ ئەوەیە کە هەر شتێك لە شوێنی خۆیدا دابنرێت کە بە دانایی و وردی بێت.

٤- دوورکەوتنەوە لە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ (شل گیری).

٥- زیادەڕەوی نەکردن، بە زیادکردنی رۆڵێك بۆی، یان رۆڵێك بدەیت بە ئافرەت کە بە ئەو نەخوات، یان رۆڵێك بدەیت بەپیاو کە لە پسپۆڕی ئەو نەبێت، چونکە ئەمەش دەبێتە هۆی دانانی شتێك کە لە شوێنی خۆیدا نەبێت و دەبێتە مایەی تێکدانی سیستمی هاوسەنگی لە بووندا.

٦- دروستکردنی هاوسەنگی لەسەر سروشتی پێکهاتەی مرۆڤ. نەك روبەڕوبوونەوەو پێکدادانی لەگەڵیدا، گونجان و هاوژیانی و هاوسەری لە نێوان هەردوو لایەنەکەی پرۆژە مرۆییەکەدا، کە هەردووکیان لەیەك رەگەزی مرۆین، لە ئادەم و حەوا، ئەمانیش لە خۆڵ دروست کراون، ئەمەش بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئارامی و خۆشی و گۆڕینەوەی سۆز و خۆشەویستی و خۆشگوزەرانیە، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ**﴾[٦٠].

---

(٥٩) سورة الملك / الآية ١٤

(٦٠) سورة الروم/ الآية ٢١

ئیسلام تاکێکی هاوسەنگ و ئارام و پڕ لە رێز و خۆشەویستی دەوێت، خێزانێکی خۆشبەخت و ئارام و خۆشەویستی دەوێت، بەڵام کوێرانە هەندێك لە بانگخوازانی مافەکانی ئافرەت داوای جاڕدانی شەڕ دژی پیاو دەکەن، بەتایبەتیش لەلای فیمنستەکان دەگاتە چڵەپۆپەو داوای دروستکردنی کۆمەڵگەیەکی ژنانی بێ پیاو دەکەن. تەنانەت هەندێکیان داوای پارچە پارچەکردن و لەناوبردنی دەکەن[٦١]. لەم دواییانەدا نووسەرێکی ئەمریکی بەناوی (دورسی رو) کتێبێکی نووسیوە بەناوی (دوژمن) واتە پیاو، بۆ شەرعیەت دان بەم دوژمنایەتیە دەڵێت (لەسەرەتاکانی ژیانی مرۆڤایەتیدا، کاتێك کە بینی پیاو ئەو کەسایەتیە ترسناکەیە، جەستەیەکی گەورەی هەیەو هەموو جەستەی بە موو داپۆشراوەو ماسولکەی بەهێزی هەیە و لە چاویدا وێنەی دڕندەیەك بەدی دەکرێت، لێی ترسا، لێرەوە کەوتە هەڵەیەکی زۆر گەورە، لەدوای ئەوە بوە سزایەکی گەورە بۆ هەموو ژنان، چونکە ترسی ئافرەت لە پیاو وای لێکرد کە خۆی بدات بە دەستەوە، هێواش هێواش دەستی کرد بە پیاهەڵدانی بۆئەوەی لەشەڕی پارێزراوبێت بەم هۆیەشەوە پیاو هەستی بە لەخۆبایی بوون و بەهێزی کرد، دەستی کرد بە سەپاندنی هەژموون و دەسەڵاتی خۆی، بەمەش ئافرەت بووە پەراوێزی پیاوو شوێنی کەوت)[٦٢].

رابەری بزاڤی ژنانی بەریتانی (ئەلیزابیس ستانتون) جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە پیاو بە سروشتی خۆی کەسێکی دڵڕەقی خۆپەرستی توندوتیژی

---

(٦١) بگەڕێوە بۆ : گۆڤاری العربي / العدد ٤٩٤ يناير ٢٠٠٠ ص ٦٥ مقالة د. أحمد أبو زيد، ود. مثنى أمين الكردستاني : حركات تحرير المرأة من المساواة إلى الجندر ط. دار القلم بالكويت ٢٠٠٤ ص ١٤٩

(٦٢) گۆڤاری كل الأسرة ص ٢٥ المشار إليها في د. مثنى : سەرچاوەی پێشوو ص ٤٩

لەخۆبابیە، حەزی لە شەڕ و توندوتیژی و کاولکاریە[٦٣]، زۆربەی بزاڤەکانی مێینە لەسەدەی بیستدا لە رۆژئاوا هۆکاری گرفتەکانی خۆیان خستنە ئەستۆی پیاو، لەبەرامبەریشدا هەندێك لە روناکبیرە پیاوەکان وایان لە قەڵەمدا کە پیاو لە ژن بەڕێزترە و لەمەشدا زیادەڕەویان کرد، ئەمەش بوە بابەتی دەمەقاڵێ لە نێوانیاندا. بەشێك لەم گرفتانە چووە ناو خێزانەکان و کاریگەربوون پێی و کاریگەری دروست کرد لەسەر دایکایەتی و منداڵ بوون، هەندێك لەمانە تەنانەت بوونی خێزانیشیان رەتکردەوە و هەوڵی هەڵوەشانەوەیان داو لەباربردن و سێکسی ناباویان حەلاڵ کرد و رۆڵی باوکیان لە خێزاندا نەهێشت، کەوتنە پیاهەڵدانی تاکلایەنەی یەك رەگەزو سەپاندنی هەژموونی ئافرەت لە کۆمەڵگاداو تێکدانی بواری پێکەوەژیان و سۆزو رێز لەگەڵ یەکتردا، کە ئیسلام بانگەشەی بۆ دەکرد.

لەراستیدا ئەوەی کە بزاڤەکانی ژنان لە رۆژئاوا لە دوو سەدەی رابردوودا پێی هەستان و بانگەشەیان بۆکرد لە کاردانەوەی ئەو سوکایەتیە بوو کە بە ئافرەتیان دەکرد لە رۆژئاوا بەتایبەتی لە سەدەکانی ناوەڕاست و دوایدا، هەروەك (زیغرد هونکە) دەڵێت "هەڵوێستی پیاوی ئەوروپی بۆ ئافرەت و تێڕوانینەکانی بۆی لە قاڵبی دوڕوویی و دوالیزمەیی ئارەزوبازی و خۆسەپاندنەوەیەو ناکۆکیش هەیە لە نێوان چەمکەکان و کردەوەکاندا"[٦٤]. ئەمە تەنها لە بازنەی دید و تێڕوانیندا نەمایەوە بەڵکو چووە چوارچێوەی بەکارهێنانی هەموو جۆرێك لە توندوتیژی دەرونی و جەستەیی و سێکسی، لە ئەمریکا سەرژمێریەکان دەڵێن لە ساڵی ١٩٤٨، (٢٩٢٨) حاڵەتی کوشتن لەناو

---

(٦٣) سەرچاوەی پێشوو

(٦٤) د. محمد رشدي عبيد عقراوي : المشاعية ، ص ٧ المشار إليه في د. مثنى الكردستاني : سەرچاوەی پێشوو ص ١٥٠

یەك خێزاندا روویانداوە. سێیەکی ئەمانە لەسەر دەستی مێرد یان دۆست روویداوە. (ئۆردین و زنبیت) دەڵێن ساڵانە زیاتر لە دوو ملیۆن ئافرەت لە ئەمریکا لەلای پۆلیس سکاڵا تۆمار دەکەن لەسەر دەستدرێژی مێردەکانیان یان دۆستەکانیان، رۆژانە لە ئەمریکادا چوار ئافرەت بەهۆی لێدانی راستەوخۆوە دەکوژرێت، ساڵانە ١,٥ ملیۆن ئافرەت سەردانی پزیشك دەکەن بەهۆی لێدانی پیاو یان دۆستەکانیان، ئەوەش کە ناگەیەنرێت بە پۆلیس هەست دەکرێت رێژەیەکی کەم نەبێت، لە بەریتانیاشدا رێژەی قوربانیانی ژن و دۆست لە ئافرەت دەگاتە رێژەی ٥٠٪ی قوربانیەکان لە کەسانی کوژراو، لە هەر خولەکێکدا لە ئەمریکا ژنێك دەستدرێژی دەکرێتە سەر[٦٥].

لەلایەکی ترەوە فەلسەفەی باوی رۆژئاوا (بەتایبەتی ئەوروپا) فەلسەفەی لیبراڵی خۆپەرستی و تاکە کەسیە، کە لەسەر بنەمای ماکیاڤیلی و بەرژەوەندی خوازیە، کە بەشێکی زۆری گەڕانە بەشوێن خۆشی و چێژ وەرگرتن لە ژیان، بۆئەم مەبەستەش ئافرەت کراوەتە کاڵایەك بۆ چێژ وەرگرتن و لەم پێناوەشدا کراوەتە رێکلامێك بۆ بازاڕ پەیداکردن. ئەوکاتەش قوڕەکە خەستتر بووەوە کە کۆمەڵگەی رۆژئاوایی پشتی بەست بە ململانێ و قوڵکردنەوەی گیانی ناکۆکی و دژایەتی لەنێو کۆمەڵگەدا، هەتا کار گەیشتە ئەوەی کە جەخت بکەنەوە لەسەر قوڵکردنەوەی ململانێ لەنێوان خواو مرۆڤدا، ئەفسانەیەکی یۆنانی هەیە دەڵێت "برمیسۆس ئەو کەسەبوو کە ئاگری پیرۆزی لەخوا دزی[٦٦]" ئەم فەلسەفەیەش کاریگەری

---

(٦٥) د. شذى سليمان : المرأة المسلمة ص ٩٦-٩٧ ، ١١٥ ، بگەڕێوە بۆ : جارودي : أمريكا طليعة الانحطاط ، ترجمة صياح الجهيم ،وميشيل خوري ط. دار عطية للنشر ، لبنان ١٩٩٨ ص ٧٧ ، ود. مثنى الكردستاني : سەرچاوەی پێشوو ١٣٨

(٦٦) سەرچاوەی پێشوو

خراپی لەسەر پەیوەندیەکانی خێزان و کۆمەڵگە کرد، تەنانەت لە نێوان گەلانیش، مامۆستا سەعید نورسی دەڵێت "ئەم فەلسەفەیە باڵی خۆی کێشا بەسەر هەموو شتەکاندا هەتا وای لێهات دەستوری ململانێ بوە دەسەڵاتدار بەسەر هەموو دروستکراوەکان و ئەوەی راگەیاند کە ژیان هەمو دەمە قاڵێ و ململانێیە"[٦٧].

ئەوەی لەم مەنهەجیەتەوە بەرهەم دێت

ئەو مەنهەجەتەی کە ئیسلام دەیخاتە روو کە بیرۆکەکەی لەسەر بنەمایەکی میانڕەوی واقیعی و دوربین دامەزراوە دەبێتە هۆی گەیشتن بەسێ راستی:-

یەکەم/ یەکسانی بنەمای پەیوەندیەکانە، هەروەك ئەو ئایەتانەی کە باسمانکرد بەڵگەبوون، پێغەمبەریش (د.خ) جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەفەرموێت ﴿ژنان هاوڕێی پیاوانن﴾[٦٨].

دووەم/ دادپەروەری چاودێری هەموو جیاوازییەکان دەکات لە پێکهاتندا بۆ هەردوو رەگەزەکە وەك باسمانکرد، جیاوازیەکەش بۆ جۆرایەتی و تەواوکاریە، نەك دژایەتی و ناکۆکی.

سێیەم/ جێبەجێکردنی پرۆگرامی راست کە لەسەر بنەمای هاوسەنگی بنیات نرابێت، واتە کۆبوون و پێکهاتن و کرانەوەو دوربوون لە کورت بینی و بەیەکچاو سەیرکردنی دەقەکان، ئەویش لە رێگەی دابەشکردنی رۆڵە جیاوازەکانەوە دەبێت.

---

(٦٧) كليات رئاسل النور : الكلمات ، ترجمة إحسان قاسم الصالحي ، نشر دار سوزلر استنابول ١٩٩٢ ص ٦٤٤

(٦٨) رواه أحمد وأبو داود والترمذي

یەکەم/ یەکسانی:-

لەبەرئەوەی ژن و پیاو لەیەك رەگەزن، هەمان سیفەتی هاوبەشیان هەیە، کە سیفەتەکانیش لەگەڵ یەکتر گونجاون، بەم پێیەیش ئافرەت و پیاو وەك یەك وان لەم روانەوە:

١- یەکسانی لە مافدا، هەریەك لە ئافرەت و پیاو خاوەنی کۆمەڵێك مافی یەکسانن لە زۆر بواری ژیاندا.

٢- یەکسانی لە هەموو ئەوەی کە پەیوەندی هەیە بە پاداشتی دوارۆژەوە لە بەهەشت و ئاگر و عەقیدەو دروشمەکان تەنها ئەوە نەبێت کە لەسەر ئافرەت سوك کراوە لە بێ نوێژی و سك پڕی و شیردان و ... هتد.

٣- یەکسانی لە جێنشینی لەسەر زەویدا، ئەو ئایەتانەی قورئان کە باسی جێنشینی و ئاوەدانکردنەوەی زەوی دەکەن جیاوازیان نەکردووە لە نێوان پیاو و ئافرەتدا، خوای گەورە لەم بەرپرسیارێتیە گەورەیەدا ئافرەتی جیا نەکردۆتەوە، بەڵکو جەخت دەکاتەوە لەسەر ئەوەی کە ئەم ئەرکە گرانە کە ئاوەدانکردنەوەی زەویە بەبێ بەشداری هەردوولا نەبێ ناکرێت. خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ**﴾[٦٩] بۆ ئەم مەبەستە زانایان لەسەر ئەوە کۆکن کە ئاڕاستەی گوتاری گشتی قورئان، کە داواکاریە بۆ شتێك گشتگیرە بۆ هەردوو رەگەزی نێر و مێ، تەنانەت ئەگەر وشەکانیش بەشێوەی کۆی نێر ئاڕاستە کرابن، تەنها لەکاتێکدا نەبێت کە دەقێکی تایبەتی لەبارەیەوە هاتبێت.

---

(٦٩) سورة الحجرات /الآية ١٣)

ئیبن و حەزم دەڵێت: "لەبەرئەوەی کە پێغەمبەر نێردراوە بۆ هەموو مرۆڤایەتی بەپیاو و ژنەوە بەشێوەی یەکسان، پەیامی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەشی یەك پەیامە بۆ ژن و پیاو، کەواتە ئەوە جائیز نییە کە بڵێی ئەمە هەندێکی تایبەتە بەپیاو و ئافرەت ناگرێتەوە ئەگەر دەقێکی تایبەتی لەبارەوە نەهاتبێ، یان رای کۆی زانایان لەسەر بێت، چونکە ئەگەر تەنها بە روکەش سەیری حوکمەکان بکەین، ئەوە جائیز نیە"[٧٠].

لەکاتێکدا کە ژنان لە سەردەمی دابەزینی سروشدا داوایان کرد کە بەتایبەتی ناویان لە قورئاندا بهێنرێ، بۆ وەڵامدانەوەی ئەم داوایەیان لەدوای ئەوە چەند ئایەتێك هاتە خوارەوە کە بەتایبەت باسی ئافرەت دەکات وەك دەفەرموێت ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾[٧١]، هەروەها لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[٧٢]، لەدوای ئەوە چیرۆکی پاشای (سبأ) هات کە باس لە دانایی و سیاسەتی ئافرەتێك دەکات، جەخت لەسەر وتەکانی دەکاتەوەو بە نەمری دەیانهێڵێتەوە ﴿قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا

---

[٧٠] الاحكام في الاصول ط. القاهرة دار الحديث ١٩٨٤ (٣٣٧/٣/١) بگەڕێوە بۆ : هبة رؤوف عزت : المرأة والعمل السياسي ط. المعهد العالمي للفكر الاسلامي ١٩٩٥ ص ٥٦

[٧١] سورة التوبة / الآية ٧٢

[٧٢] سورة النحل / الآية ٩٧

أَذِلَّةً﴾ خوای گەورە جەخت لەسەر ئەم حیکمەتە دەکاتەوەو دەفەرموێت **﴿وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾**[٧٣].

لەو بڕوایەدام کە چەسپاندنی ئەم فەرمانە (یەکسانی جێنشینی لە بنەڕەتدا) یارمەتی زۆرمان دەدات کە لە بنەڕەتدا ڕێگە بدەین بەوەی کە ئافرەت ئەرکی جێنشینی بگرێتە ئەستۆ، ئەگەر بە دەقێکی تایبەت ڕێگەی لێ نەگیرابێت.

٤- یەکسانی لە دەسەڵاتی باڵادا: ئەوەی گومانی تێدا نیە کە گەورەترین دەسەڵات بۆ خوایەو پاشان بۆ پێغەمبەرو پاشان بۆ باوەڕداران، خوای گەورە فەرزی کردووە کە دەبێت تەنها خوا بە رابەرو پێشەوا بزانین، هەروەها ئینتیما و پشتیوانی تەنها دەبێت بۆ باوەڕداران بێت، خوای گەورە دەفەرموێت **﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾**[٧٤]. ئەوەی زانراوە کە پێشەوایەتی و رابەرایەتی هەموو لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە بەتایبەتیش رابەرایەتی سیاسیی.

٥- یەکسانی لەبەردەم یاساو دادگادا.

٦- یەکسانی لە ئازادی بیروڕاو بانگەواز بۆ خواو فەرمان بەچاکەو ڕێگرتن لە خراپە خوای گەورە دەفەرموێت **﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾**[٧٥]، خوای

---

[٧٣] سورة النمل / الآية ٣٤

[٧٤] سورة التوبة / الآية ٧١

[٧٥] سورة النحل/ الآية ٩٧

گەورە دەفەرموێت ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[٧٦]، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيراً وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْراً عَظِيماً﴾[٧٧].

٧- یەکسانی لە مافە کۆمەڵایەتی و مەدەنیەکان.

٨- یەکسانی ئەهلیەتی تەواو بۆ ئەنجامدانی کارو وەرگرتنی بەرپرسیارێتی، ئافرەت دەتوانێت خاوەنی سەربەخۆی دارایی بێت و مامەڵەی پێوە بکات و بەڵێننامەی دارایی ببەستێ و ... هتد[٧٨] لەکاتێکدا کە ئەم ئەهلیەت و توانایە لەلایەن یاساکانی رۆمان و رۆژئاواییەوە دانی پێدانەنراوە، تەنها لەم دواییانەدا نەبێت، بۆ نموونە یاسای فەڕەنسی لە ساڵی ١٩٣٨ دا دانی پێداناوە.

٩-یەکسانی لە مافەکانی دارایی دا: ئەگەر سەیری ئەو ئەرکانە بکەین کە لەسەر پیاوە لەم روانگەیەوە کە جیاوازی هەیە لە دابەشکردنی میراتدا کە ئەمەش لە جیاتی ئەوەیە کە پیاو بەرپرسی یەکەمی خەرجیەکانە لە خێزاندا، ئەمە لەکاتێکدایە کە لە هەندێك شوێنی میراتدا پیاو و ژن یەکسانن لە هەندێك شوێنی تردا، بەشی ئافرەت زۆرترە لە پیاو.

---

(٧٦) سورة التوبة / الآية ٧١

(٧٧) سورة الأحزاب / الآية ٣٥

(٧٨) بگەڕێوە بۆ : د. علي القره داغي : مبدأ الرضا في العقود ط. دجار البشائرالإسلامية ١٩٨٥م بيروت (١/٢٩٧-٣١٥) بگەڕێوە بۆ د.

هاني طيعمات : حقوق الإنسان ط. الشروق بالأردن ٢٠٠١ ص ٣١٠

١٠- یەکسانی لە رادەربڕین و گوێ گرتن لە راوبۆچوونەکان، بەڵگەش بۆ ئەمە ئەو مشت و مڕە بوو کەرویدا لە نێوان خەنسای کچی خوزای ئەنساری لەگەڵ پێغەمبەردا، خەنسا بە پێغەمبەری وت "باوکم مارەی کردووم لە کوڕی مامەکەم بەبێ رەزامەندی خۆم" پێغەمبەری خوا ئەو کارەی گەڕاندەوە بۆخۆی، وتی ئەوە ئازادی خۆتە بڕیاری لێ بدەیت. لەکاتێکدا کە زانی ئەوە مافی خۆیەتی، وتی رازیم بەوەی باوکم کردیەتی، بەڵام ویستم بزانم ئایا ئافرەتان هیچ رایەکیان لەمەدا هەیە؟ لە ریوایەتێکی تردا کە ئیبن ماجە کە حافزی هەیسەمی بەڕاستی وتوویەتی:- "بەڵام ویستم کە ژنان ئەوە بزانن کە باوکان ناتوانن کچەکانیان بەزۆر بەشوو بدەن"[٧٩]

لەبواری خێزان و ژن و مێردایەتیشدا خوای گەورە فەرمانیان پێ دەکات کە کاروبارەکانی خێزان بە راوێژکردن و رازی بوونی هەردوولا بەڕێوەبەرن، خوای گەورە دەفەرمویت﴿فإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا﴾[٨٠]، بۆ زانیاریش کە وشەی (تراض) و (تشاور) لەڕووی رێزمانیەوە مانای بەشداری یەکسانی دوولایەنەیە، ئەمەش بەڕای زانایان لە بواری زماندا بەوجۆرەیە، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە رای یەکێکیان یەکسانە بەڕای ئەویتر، واتە یەکێکیان بەهێزتر نییە لە ئەویتر یان زیادەی نیە بەسەر ئەویتردا، رای ئافرەتێك لە مەسەلەی خێزاندا یەکسانە بەڕای پیاو لەو شوێنەدا، واتە کەسیان لە کەسیان زیاتر نیە تەنها بە رێکەوتن نەبێت، هەروەها چیرۆکی ئەو ژنەی کە لەبەردەم عومەردا وەستایەوەو

---

(٧٩) بگەڕێوە بۆ : سنن ابن ماجه ، كتاب النكاح (١/ ٦٠٢) وسنن النسائي ، كتاب النكاح (٧١/٦) وسنن أبي داود ـ مع عون المعبود ـ (١٣٠/٦) ومسند أحمد (١٣٦/٦)

(٨٠) سورة البقرة / الآية٢٣٣

ناڕەزایی دەربڕی لە دیاریکردنی مارەیی دا. ئافرەتەکە پێی وت "ئەوە تۆ چی دەکەیت" عومەر وتی "بۆچی؟" ئافرەتەکە وتی "خوای گەورە دەفەرمویێت"﴿وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً﴾[81] عومەر لە بۆچوونەکەی پەشیمان بوەوەو وتی "سوپاس بۆ خوا هەموو کەس لە عومەر شارەزاترن"[82]

دووەم/ نایەکسانی لە هەندێك کاردا (جیاوازی بۆ جۆراوجۆری نەك جیاوازی دژایەتی)

لەبەرئەوەی ئافرەت لە پیاو جیاوازە لەڕووی پێکهاتن و دروست بوون و هۆڕمۆنات وەك باسمانکرد پێویستە ئەم جیاوازیە ببێتە هۆکاری جۆراوجۆر نەك دژایەتی و ناکۆکی و هۆکاربێت بۆ دابەشکردنی رۆڵ. ئەم جیاوازیەش کاریگەری دەبێت بۆ دابەشکردنی هەندێك کار بەسەر هەردوو رەگەزەکەدا، چونکە هەندێك کار لەگەڵ سروشتی یەکێکیاندا ناگونجێت بەتایبەتی لە بابەتی مافە سیاسیەکان کە بابەتی ئەم توێژینەوەیەی ئێمەیە.

---

(٨١) سورة النساء / الآية٢٠

(٨٢) الأثر رواه البيهقي في السنن الكبرى ، كتاب الصداق (٢٣٣/٤)

مافی ئافرەت لە وەرگرتنی بەرپرسیارێتی گشتی (پۆستە باڵاکان)

ولایەت لە زمانی عەرەبیدا بەمانای الإمارة: رابەرایەتی بە (فتح) مانای سەرخستن و رەچەڵەك و بنەچەو خزمایەتی و هتد[٨٣]

ولایەت لە دیدگای زانایانەوە دوو مانای هەیە:

جۆری یەکەم/ رابەرایەتی گشتی، دادوەر (ابو یەعلی) دەیکات بە چوار بەشەوە:-

١- رابەرایەتی گشتی لە کارە گشتیەکاندا وەك خەلافەت (یان سەرۆکایەتی دەوڵەت لەژێر هەر ناوێکدا بێت) یان وەزارەت.

٢- رابەرایەتی لە کارە تایبەتیەکاندا وەك سەرۆکایەتی هەرێم.

٣- رابەرایەتی تایبەت لە کاروبارە گشتییەکانی وەك (دادگای باڵا، سەرۆکایەتی سوپا، پاراستنی سنور، باج گر ، وەرگری خێر).

٤- رابەرایەتی تایبەتی لە کاروباری تایبەت وەك دادوەری وڵات، یان هەرێم ... هتد[٨٤].

هەندێك لە زانایانی هاوچەرخ بەوە راڤەی دەکەن کەهەموو ئەوکاروبارانەو بەرپرسیاریەتیانە دەگرێتەوە کە لە چوارچێوەی هەرسێ دەسەڵاتی (یاسا دانان و جێبەجێ کردن و دادوەری)دا هەن[٨٥]

---

(٨٣) بۆ زیاتر شارەزابوون لەرووی زمانەوانیەوە بگەرێوە بۆ : لسان العرب ، والقاموس المحيط ، والمعجم الوسيط مادة (ولي) ولم يفرق بعض اللغويين بين كسرها وفتحها

(٨٤) الاحكام السلطانية لأبي يعلى ط. مصطفى الحلبي ١٩٦٦ بالقاهرة ص ٢٨ دواتر بگەرێوە بۆ : الاحكام السطانية للماوردي ط. التوفيقية بالقاهرة ص٣١

(٨٥) الشيخ عبدالمجيد الزنداني : سەرچاوەی پێشوو ص ٥٦ و سەرچاوە نوێیەکان

جۆری دووەم/ رابەرایەتی تایبەت لە بواری جێبەجێکردنی بەڵێننامەکان کە بەوە پێناسەیان کردووە کە (جێبەجێکردنی وتەیەکە بەسەر ئەوانی تردا)[٨٦] لێرەدا ئەمە مەبەستی ئێمە نیەو لە دەرەوەی بابەتەکەماندایە.

زانایان رای جیاوازیان هەیە لەسەر گونجانی ئافرەت بۆ وەرگرتنی رابەرایەتی گشتی و دەبن بەسێ کۆمەڵە:-

١- بۆچوونی یەکەم/ رێگرتن بە تەواوی

٢- بۆچوونی دووەم/ رێگەدان بە تەواوی

٣- بۆچوونی سێهەم/ رونکردنەوە

ئێمە لێرەدا ئەم سێ بۆچوونە دەهێنین لەگەڵ بەڵگەو رونکردنەوەی باشترینیان بە کورتی.

بۆچوونی یەکەم/ رێگرتن بە تەواوی، ئەمە بۆچوونی زۆرینەی زانایانە لەهەر چوار مەزهەبەکە تەنها کەمێك نەبێت کە رایان جیاوازەو ئەمەش لەگەڵ سێهەم گروپدا باس دەکەین ئەم بۆچوونە بۆچوونی کۆمەڵێکیشە لە زانا هاوچەرخەکان.

ئەمانە بە قورئان و فەرموودەو رای زۆرینەو پێوانەو سد الذرائع...

<u>یەکەم/ قورئان بە کۆمەڵێك ئایەت بەڵگە دەهێنێتەوە:</u>

أ- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ**﴾[٨٧] تەبەری دەڵێت لە زەیدی کوڕی ئەسلەم کە دەڵێت (**وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ**): إمارە[٨٨]، واتە سەرۆکایەتی، هەر بەمشێوەیە کۆمەڵێك لە راڤەکاران راڤەیان بۆ کردووە[٨٩].

---

(٨٦) حاشية ابن عابدين (٣/٢٥)

(٨٧) سورة البقرة / الآية٢٢٨

(٨٨) تفسير الطبري (٢/٢٧٥)

ب- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾[٩٠]، ئەو راڤەكارانە لەو بڕوایەدان كە ئەم ئایەتە هێز دەخاتە پاڵ پیاو و لە ئافرەتی دەستێنێتەوە، ئەمەش رێسایەكی گشتیە، ئەم رێبەرایەتییە خێزان و دەرەوەی خێزانیش دەگرێتەوە[٩١]، مامۆستا مەودودی دەڵێت "ئەم دەقە یەكلا كەرەوەیەو رێگە دەگرێت لەوەی كە پۆستە بالآكان لە دەوڵەتدا سەرۆكایەتی بێت یان ئەندامی ئەنجوومەنی شورا بێت، نادرێت بە ئافرەت"[٩٢]

ج- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَلا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ﴾[٩٣] ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە خوای گەورە رێزی هەندێكی وەك پیاوی داوە بەسەر هەندێكی تری وەك ژن لە هەندێك كاروباردا وەك میرات و شتی تر[٩٤].

د- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ﴾[٩٥] ئەم ئایەتە فەرمان دەكات بە ژنان كە لەماڵەوە بمێننەوە، ئەمەش پێچەوانەی رێگەدانە بەوەی كە ئافرەت پۆستە گشتیەكان وەربگرێت.

---

(٨٩) بگەڕێوە بۆ : التفسير الكبير للرازي (٨١/٣) وتفسير ابن كثير (٢٧٨/١)

(٩٠) سورة النساء / الآية٣٤

(٩١) بگەڕێوە بۆ : تفسير الكشاف للزمخشري (٢١٧/١)وتفسير القرطبي (١٦٩/٥) وتفسير ابن كثير (٤٣٢/١)

(٩٢) ترجمان القرآن ، في تفسير هذه الآية

(٩٣) سورة النساء / الآية٣٢

(٩٤) تفسير الطبري (٣٠/٥)وتفسير الماوردي (٤٧٧/١)

(٩٥) سورة الأحزاب / الآية٣٣

دووەم/ بەڵگە لە فەرموودەی پیرۆز:

ئەو فەرموودەیەی کە بە بەهێزترین و ڕۆشنترین بەڵگەی لە قەڵەم دەدەن، ئەوەیە کە لە بوخاری و کەسانی تر کە لە ئەبو بەکرەوە دەگێڕنەوە دەڵێت: لەکاتێکدا کە هەواڵی ئەوە بە پێغەمبەری خوا گەیشت کە خەڵکی وڵاتی فارس ئافرەتێکیان کردووە بە پاشای خۆیان فەرمووی (گەلێك بەختەوەر نابن ئافرەتێك سەرکردایەتیان بکات)[٩٦]. خەتابی دەربارەی ئەم فەرموودەیە دەڵێت: "نابێت ئافرەت سەرکردایەتی و دادوەری بەدەستەوە بگرێت"[٩٧]، صەنعانی دەڵێت "ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئافرەت شایەنی رابەرایەتی نییە"[٩٨]، فەرموودەکە بە چەمکی جیاواز هاتووە (کەسێك بەختەوەر نابێت سەرکردایەتیان بدەنە دەست ئافرەتێك)[٩٩] لە ریوایەتێکی تردا دەڵێت: "نە لە رابردوو و نە لە ئێستا و نە لە داهاتوو گەلێك بەختەوەر نابن ئافرەتێك سەرۆکایەتیان بکات"[١٠٠].

ئەوەی جەخت لەسەر ئەم مانایە دەکاتەوە ئەوەیە کە گێڕەرەوەی ئەم فەرموودەیە کە (أبا بکرە)یە ئەوکاتە ئەوەی وتووە کە لە شەڕی جومەلدا داوایان لێکردووە پەیوەندی بکات بە سوپاکەی عائیشەوە، دەڵێت: "لەکاتێکدا کە لە شەڕی جومەل داوایان لێکردم بچمە پاڵ سوپاکەیان و لە پاڵیاندا شەڕ

---

(٩٦) صحيح البخاري ـ مع الفتح ـ كتاب المغازي (٨/١٢٦-١٢٩)

(٩٧) فتح الباري (٨/١٢٨) وقد عقب ابن حجر على هذ التعميم

(٩٨) سبل السلام ط. مكتبة عاطف (٤/١٤٩٦)

(٩٩) رواه أحمد في مسنده (٥/٤٧)

(١٠٠) مسند أحمد (٥/٣٨ ، ٤٣ ، ٥٠ ، ٥١)

بکەم، بەڵام لەخوای گەورە سودمەندبووم بەو وشەیەی کە لە پێغەمبەرەوە بیستبووم"[١٠١].

ئەوانەی کە ڕێگربوون زۆر درێژەیان بە ڕاڤەکردنی فەرموودەکان دەداو زۆر بەڵگەیان هێناوەتەوە کە بە هیچ شێوەیەك ڕێگەیان نەداوە ئافرەت ڕێبەرایەتی و سەرکردایەتی وەربگرێت چ لە بواری گشتی دا یێت یان لە بواری تایبەت[١٠٢]. تەنانەت بەڵگەیان بەزۆر فەرموودە هێناوەتەوە کە لەڕووی دەقەوە پەیوەندی بە بابەتەکەوە نییە[١٠٣].

سێیەم/ رای گشتی زانایان (الاجماع)

بەڕای زۆرینەی زانایان وای لە قەڵەم دەدەن کە ئافرەت ناشێت بۆ رابەرایەتی گشتی، لەم بارەوە ئیبن قودامە دەڵێت "ناشێت بۆ ڕێبەرایەتی پۆستی باڵا یان بۆ سەرۆکایەتی وڵات، چونکە پێغەمبەری خوا کەسی ئافرەتی دانەناوە بۆ ئەم پۆستانەو هیچ یەك لە خەلیفەکان ئەم کارەیان نەکردووە، ئەوانەش لە دوای ئەوان هاتوون بەهەمان شێوە، نەمانبیستووە دادوەری یان سەرۆکایەتی بدەن بە ئافرەت، ئەگەر ئەوە جائیز بوایە ئەو زەمەنە زۆرە بەتاڵ نەدەبو لەو حاڵەتە"[١٠٤].

بۆ ئەو مەبەستەش شێخ عبدالمجید زەنەدانی جەخت دەکاتەوەو بەڵگە بەوە دەهێنێتەوە کە پێغەمبەری خوا فەرموویەتی "هەرکەسێك شتێك دابهێنێت

---

(١٠١) صحیح البخاري ـ مع الفتح ـ (٨/١٣٦)

(١٠٢) بگەڕێوە بۆ: الشیخ الزنداني : سەرچاوەی پێشوو ص ٧٠-٧٩ وغیرە

(١٠٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو

(١٠٤) المغني ـ مع الشرح الكبیر ـ ط. دار الكتب العلمیة / بیروت (١١/٣٨٠)

که ئێمه نه‌مانکردبێت ئه‌وه ره‌تکراوه‌ته‌وه"[١٠٥]، به‌ڵام ئه‌م فه‌رمووده‌یه تایبه‌ته به عیباده‌ته‌کانه‌وه که مامه‌ڵه له گیاندا پابه‌ندبوونه به‌و شێوازه‌ی که دیاریکراوه به‌ڵام مامه‌ڵه‌و هه‌ڵس و که‌وت له بنچینه‌دا حه‌ڵال بوونه[١٠٦].

چواره‌م/ پێوانه (قیاس)/ واته قیاسی ولایه‌ت به‌کراوه‌یی

پێنجه‌م/ به‌رژه‌وه‌ندی

مه‌رجی یه‌که‌م له رێبه‌رایه‌تی گشتی لێهاتوویی و پسپۆڕی و تواناو هێزه‌و ئه‌مانه‌ش له ئافره‌تدا لاوازن.

شه‌شه‌م/ (سد الذرائع)

وه‌رگرتنی پۆستی باڵا له‌لایه‌ن ئافره‌ته‌وه ده‌بێته هۆی به‌دڕه‌وشتی و ئه‌نجامدانی تاوان و پێشێلکردنی ده‌قه شه‌رعیه‌کان و دروست بوونی مانه‌وه به ته‌نیاو خراپه‌کاری، هه‌روه‌ها ده‌بێته هۆی پشتگوێ خستنی رۆڵه سه‌ره‌کیه‌که‌ی که بریتییه له په‌روه‌رده‌کردنی منداڵ[١٠٧]

---

(١٠٥) الحديث رواه البخاري في صحيحه ، كتاب الصلح ـ مع فتح الباري ـ (٣٠١/٥ ، ٣٥٥/٤ ، ٣١٧/١٣) ومسلم في صحيحه (١٣٤٣/٣)

(١٠٦) بگه‌ڕێوه بۆ : مبدأ الرضا في العقود (١١٥٩/١ وما بعدها)

(١٠٧) بگه‌ڕێوه بۆ : الشيخ الزنداني : سه‌رچاوه‌ی پێشوو ٩٤-٩٦

بۆچوونی دووەم/

ئەوانەی کە بەشێوەیەکی تەواو رێگە دەدەن بە رێبەرایەتی ئافرەت و ولایەتی گشتی، ئەمەش بۆچوونی گروپی (الشبيبة) بوو لە خەواریج، هەتا حوکمی (غزالە)یان گرتە دەست و کردیان بە رابەری خۆیان لەدوای مردنی (شبیب)، لەکاتێکدا کە چوونە ناو کوفە چونە مزگەوتی گەورەی شارەکەو لەسەر مینبەر وتاری هەینی خوێندەوە[١٠٨]، ئەمەش رای هەندێك لە نوێخوازەکانی وەك د. عبدالمجيد المتولی و ظافر القاسمی و زینب غەزالی بوو کە رێگەیان دابوو بە بەدەستەوەگرتنی سەرۆك وەزیران لەلایەن ئافرەتەوە بەڵام بەبێ سەرۆکی دەوڵەت[١٠٩]، بەڵگەشیان بەمشێوەیە دەهێنایەوە.

یەکەم/ قورئان: چەند ئایەتێك هاتوون رێبەرایەتی دەچەسپێنێت بەشێوەیەکی گشتی..

أ- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ** .....﴾[١١٠]

ب- خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ**﴾[١١١] مامۆستا محمد عبدالله العربی دەڵێت: "گروپێك لە گەڵ دیاری نەکراوە بۆئەوەی پێداویستیەکانی شورا جێبەجێ بکەن"[١١٢].

---

(١٠٨) شەبیبی کوڕی یەزید لە سەردەمی خەلافەتی عەبدولمەلیك دا ژیاوە، فیتنەکەی چوار ساڵ مایەوەو دوایی بە دەستی حەجاج لەناوبرا ، یەکێك بوو لە سوارچاکان و زمان زانەکان ، لەگەڵ ١٠٠ کەس لە خەواریجەکان رۆڵێکی گرنگی هەبوو لە دەستبەسەردا گرتنی کوفەدا و چەندان جار حەجاج لە بەردەمی دا شکستی خواردووە.

انظر : الفرق بين الفرق ص ١١٠ – ١١١ ووفيات الأعيان (٢/٤٥٤)

(١٠٩) د. عبدالحميد متولي : مبادئ نظام الحكم في الاسلام ص ٤٤٣- ٤٤٤ ، وظافر القاسمي : نظام الحكم في الشريعة والتأريخ ص ٢٤٢ ، وزينب الغزالي : هموم المرأة المسلمة والداعية ط. دار الاعتصام القاهرة ص ٢٤٢

(١١٠) سورة التوبة / الآية٧١

ج- چیرۆكی ژنه پاشای (سبأ)، خوای گەورە لە قورئاندا باسی دەكات و رۆڵی ئەم ئافرەتە بەرز دەنرخێنێت كە خاوەن عەقڵ و دانایی بوەو دێوەزمەی ترسی لە گەلەكەی دورخستۆتەوە بەوپەڕی ئازایەتی و بڕوا بەخۆبوونەوە باوەڕدار بوونی خۆی راگەیاندووە ﴿**وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**﴾[113] لەبەر خاتری سولەیمان باوەڕی نەهێناوە، بەڵكو خۆی وەك یەكێك لە ئەو زانیوە.

د- ئەو ئایەتانەی باس لە بەیعەت دان بە پێغەمبەر دەكەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ**...﴾[114].

دووەم/ ژیاننامەی پێغەمبەر:-

چەند فەرموودەیەك هەن كە باس لە جائیزبوونی رێبەرایەتی و ولایەتی ئافرەت دەكەن لەوانەش.

١- فەرموودەی خەنسای ئەنساری كە لە رابردوودا باسمان كرد بەڵگەی تەواوە لەسەر جائیزبوونی رێبەرایەتی ئافرەت.

٢- ژیاننامەی پێغەمبەر، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە ئافرەتان بەشداریان كردووە لە بەیعەت دان بە پێغەمبەر لەسەرەتای بانگەوازی ئیسلامی و بیركردنەوە لە دروستكردنی دەوڵەتی ئیسلامی، پاشان بەیعەدان بە پێغەمبەر، ژنان بەشداریان كردووە لە بەیعەی عەقەبە، ئیمامی ئەحمەد بە

---

(١١١) سورة الشورى / الآية٣٨

(١١٢) نظام الحكم في الاسلام ص ٨٤

(١١٣) سورة النمل / الآية٤٤

(١١٤) سورة الممتحنة / الآية١٢

پشت بەستن بە فەرموودەیەك لە جابرەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێت: "پێغەمبەری خوا بۆ ماوەی ١٠ساڵ لە مەككەدا مایەوە، سەردانی ماڵەكانی دەكرد و عوكازو موناو مەجبە پێی دەوتن، كێ پەنام دەداو كێ هاوكاریم دەكات بۆئەوەی ئەم پەیامەی خوای گەورە بگەیەنم پاداشتەكەی بەهەشتە، لەدوای ئەوە حەفتا پیاو و دوو ئافرەت سەردانمان كرد و بەڵێنمان پێدا كە لە دۆڵی عەقەبە لەگەڵێدا كۆببینەوە، ئەوەبوو پەیمانی عەقەبەمان بەست. لەوكاتەدا پێمان وت ئەی پێغەمبەری خوا لە سەر چی پەیمانت پێ ببەخشین، ئەویش فەرمووی "لەسەر گوێ رایەڵی و فەرمانبەرداری لەكاتی چالاكی و سستی و ملكەچی لە خۆشی و ناخۆشیدا، لەسەر فەرمان بە چاكە و رێگرتن لە خراپە، قسەی راست بڵێن لەبەر خواو لەسەر قسەو قسەلۆك كەس نەكوژن، ئەگەر داوام لێكردن پشتیوانیم بكەن وە رێگەم لێ بگرن لە كاری خراپە وەك چۆن رێگە دەگرن لە خۆتان و ژن و منداڵەكانتان، بەمەش پاداشتی بەهەشتان دەست دەكەوێت"ئێمەش هەستاینە سەر پێ و پەیمانمان پێ دا"[١١٥]. حافزی كوڕی حەجەر لە ئیبن هیشامەوە دەگێڕێتەوە كە "دوو ژنمان لەگەڵ بوو لەو پەیمانەدا ئەوانیش بەیعەتیان دا بەڵام بەبێ ئەوەی تەوقە بكەن"[١١٦]. بەیعەت دانی ژن بە پێغەمبەری خوا شتێكی روونەو لە فەرموودەكانی بوخاری و موسلیم دا شتێكی چەسپاوە[١١٧]. كتێبەكانی ژیاننامەی پێغەمبەریش باس لەوە دەكەن كە نوسەیبەی كچی كەعب بەیعەتی بە پێغەمبەر داوە لەسەر تێكۆشان لە رێگەی خوادا لە بەیعەی

---

(١١٥) رواه أحمد في مسنده (٣٢٢/٣) قال في الفتح (٢١٩/٧-٢٢٣) إسناده حسن ، وصححه الحاكم

(١١٦) الاصابة (٤٧٩/٤)

(١١٧) صحيح البخاري ـ مع الفتح) (٢٦٥/١٠)

عەقەبەی دووەمدا، لە شەڕی ئوحود و ڕۆژی یەمامە و شەڕی خەیبەر بەشداری کردووە، هەروەها لە بەیعەی (رضوان)دا بەشداریکردووە کە هاوەڵان پەیمانیان بە پێغەمبەر دا لەسەر مردن[١١٨].

ئەم بەیعەتە بەیعەتێکی سیاسی بوو، بە تەواوی مانا ژنان تیایدا بەشداریان کرد، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ژنان ئەو مافەیان هەیە، بەڵام بەیعەتی ژنان بە تەوقەکردن نەبووەو بە قسە بووە، دەستیان بەر دەستی کەس نەکەوتووە. مامۆستا (ئەبو شوقە) دەڵێت[١١٩]: بەیعەت دانی ئافرەتان بە پێغەمبەر (د.خ) چەند دەلالەتێکی هەیە:

یەکەم/ سەربەخۆبوونی کەسایەتی ئافرەت.

دووەم/ بەیعەت دانی ئافرەتان بە پێغەمبەر لەسەر دوو بنەما بووە:

یەکەمیان بە سیفەتی ئەوەی کە پێغەمبەر بانگخوازو ڕاگەیەنەری پەیامەکەیە، دووەمیان بە سیفەتی ئەوەی پێشەوای مسوڵمانانە. ئەوەش کە مانای دووەم پشتڕاست دەکاتەوە، فەرموودەی خوایە کە دەفەرموێت ﴿**ولا يعصينك في معروف**﴾ و فەرموودەی پێغەمبەر (د.خ) لەسەر گوێڕایەڵی ئەمیر کە دەفەرموێت (**إنما الطاعة في المعروف**)[١٢٠] واتە گوێڕایەڵی لە کاری چاکەدا.

٣- ڕاوێژکردنی پێغەمبەر بە (أم سلمە) هەروەك پێشتر باسمان کرد.

٤- ڕازی بوونی پێغەمبەر (د.خ) بە ئەسمائی کچی یەزید کە نوێنەرایەتی ئافرەتان بکات، ئەسماء وتی "من نێردراوی کۆمەڵێك ئافرەتی مسوڵمانم و

---

(١١٨) البداية والنهاية لابن كثير ط. مكتبة المعارف (٣/ ١٦٨ ، ٣٤/٤) وامتاع الاسماع للمقريزي ط. دار الانصار ١٩٨١ (١٣١/١ ، ٢٢٣ ، ٢٤٦)

وأسد الغابة في معرفة الصحابة ط. دار الشعب (٣١٧/٧) وهبة رؤوف عزت : سەرضاوەی ثێشوو ص ١٢٥

(١١٩) تحرير المرأة في عصر الرسالة (٤٢٥/٢ ـ ٤٢٦)

(١٢٠) رواه البخاري ـ مع التفح ـ (٢٣٣/١٣) ومسلم ـ مع النووي ـ (١٥/٦)

من چی بڵێم ئەوانیش وا دەڵێن..."[١٢١] مەبەست لەمە ئەوەیە کە ئافرەتێك نوێنەرایەتی کۆمەڵێکی کردووە، ئەمەش مانای شەرعیەتی ئەو سەندیکایانەیە کە بەرگری لە مافەکانیان دەکەن لەبەرامبەر پیاوانی مسوڵماندا.

٥- راوێژکردنی پێغەمبەر بە ژن بەشێوەیەکی گشتی، لە (عیون الأخباری) ئیبنو قوتەیبیە لە زیادەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: "حەمادی کوڕی زەید لە هیشامەوەو ئەویش لە حەسەنەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: پێغەمبەر تەنانەت راوێژی بە ژنانیش کردووەو رایەکانی لێ وەردەگرتن"[١٢٢].

٦- بەهەمان شێوە لە ژیاننامەی خولەفای راشیدین، عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف لە کێشەی عوسمان و عەلیدا پرسی بە هەمووکەس کردووە تەنانەت ئافرەتانی قەیرەش[١٢٣].

---

(١٢١) کنز العمال (٤١١/١٦) الحديث ٤٥١٥٧ وقال : (رواه

(١٢٢) عيون الأخبار (٨٢/١)

(١٢٣) بۆ زیاتر ئاشنابوون بە فیقهی راوێژکردن بە ژنان لە سەردەمی پێغەمبەر و خەلیفەکانی راشیدین دا بگەڕێوە بۆ : د. توفيق الشاوي : فقه الشورى والاستشارة ط. دار الوفاء ١٤١٥ ، ود. محمود بلتاجي : مكانة المرأة في القرآن الكريم والسنة ط. دار الاعتصام ط. دار السلام ص ٢٧٩ وما بعدها

بۆچوونی سێیەم/ ئەوانەی بە روونکردنەوە بەڵگە دەهێننەوە

ئەمانە لە جۆری روونکردنەوەو بەڵگەکانیاندا جیاوازن ئەم شێوەیە:

یەکەم/ ئیبن و جەریری تەبەری و ئیبن و حەزمی زاهری دەڵێن: "جائیزە ئافرەت سەرۆکایەتی دادگا وەربگرێت" ئەوەی لە بۆچوونەکانیانەوە دەردەکەوێت ئەوەیە کە ئەوان بڕوایان بەوە نییە کە سەرۆکایەتی باڵای (وەك خەلیفەی مسوڵمانان یان سەرۆکی دەوڵەت) وەربگرن.

دووەم/ حەنەفیەکان بڕوایان وایە جائیزە سەرۆکایەتی دادگا وەربگرێت، ئەگەر بە فەرمانێك لەلایەن دەسەڵاتی باڵاوە بۆی دەرچێت، بەڵام ناتوانێت لە مەسەلەی تاوانەکان و حدود دەسەڵات وەربگرێت.

سێیەم/ زەفەر و مالیکی بڕوایات بەوە هەیە کە لە دادگادا دەسەڵات وەربگیرێت کەی شایەتیدان تیایدا جائیزە.

چوارەم/ کۆمەڵێك لە زانایانی هاوچەرج لەوانەش شێخ محمد غەزالی و دکتۆر یوسف قەرزاوی لەو بڕوایەدان کە ئافرەت دەتوانێت هەموو پۆستە باڵاکان وەربگرێت تەنها ئیمامەتی گەورە نەبێت، ئەمەش لەکاتێکدایە کە هەموو مەرجەکانی تێدابێت لەڕووی شەرعیەوەو ئەمەش دەبێتە هۆی کاریگەری خراپ لەسەر خێزان و شتی تر، ئەمانە پشتیان بەستووە بە هەموو بەڵگەکانی دوو بۆچوونەکەی پێشوو، وەڵامی هەموو ئەوەی پێشوویان داوەتەوە لەبەرامبەر فەرموودەی (**لن یفلح قوم.....**) دەڵێت تەنها مەبەست لێی ئیمامەتی گەورەیە.

گفتوگۆ لەسەر بەڵگەکان:

دەکرێت گفتوگۆ لەسەر بەڵگەی ئەوانە بکەین کە ڕێگە نادەن ئافرەت هیچ پۆستێکی سیاسیی وەربگرێت بەم شێوەیەی خوارەوە.

یەکەم/ خوای گەورە کە دەفەرموێت ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾[124] مانای وانیە کە بەهیچ شێوەیەك ڕێگە نەدرێت ئافرەت ڕێبەرایەتی وەربگرێت، چونکە لە ئایەتەکەدا تەڵاق و گەڕانەوە بەدەستی خۆیەتی، چونکە ئایەتەکە لە سەرەتادا باس لە تەڵاق و پەشیمان بوونەوە دەکات و دەفەرموێت ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ وَلا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلاحاً وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[125] یان باس لە بەهێزی دەکات لەناو خێزانداو هەر خۆیشی تەفسیری دەکات کە دەفەرموێت ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلاً إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيّاً كَبِيراً﴾[126] لەڕووی بەڕێوەبردنی ماڵ و سەرپەرشتی کردن، کە ماڵ پێویستی پێیەتی کە پێویستە بەڕێوەبەرو سەرکردەیەکی هەبێت، هەموو ئەو ئایەتانە باس کردنە لە خێزان و بەڕێوەبردن و خەرجی بۆیان، ئەم ئایەتە مەبەست لێی ڕێگەپێدانی تەواو نیە، چونکە هەموو پیاوێك توانای بەڕێوەبردنی هەموو

---

(١٢٤) سورة البقرة من الآية ٢٢٨

(١٢٥) سورة البقرة / الاية ٢٢٨

(١٢٦) سورة النساء/ الآية ٣٤

ئافرەتێکی نیە، ئەمەبەست نیە لەم ئایەتەدا، پیاوێکی بێگانە دەسەڵاتی بەسەر ژنێکی بێگانەدا نیە. ئەم رێبەرایەتیە بەم ئەسڵە دەست پێدەکات ئەوەیە کە بەڕێوەبردنی ماڵ بەدەستی پیاوە، چونکە توانای ئەوەی هەیەو خەرجی بەدەستە، هەمان ئایەت باس لە ژنی چاکیش دەکات، هەروەها ژنی سەرپێچیکاریش.. لە هەمانکاتدا ئەم سەرۆکایەتیە سەرۆکایەتی خۆسەپاندن و دیکتاتۆری نیە، بەڵکو سەرکردایەتی راوێژ و رەزامەندیە، واتە پێکەوەژیانی چاکەکاریە، لەبەرئەوە لەکاتێکدا کە پیاوەکە شکست بخوات لە بەڕێوەبردنی ئەم پۆستەدا لێی وەردەگیرێتەوە.

لەبەرئەوە ئەم ئایەتە تەنها باسکردنە لە بەڕێوەبەرێتی پیاو لە کاروباری ماڵدا، لەم کاتەشدا تەلاق و گەڕانەوە هەردووک بەدەستی خۆیەتی، هێز لە ئایەتەکەدا مانای بەڕێوەبردنی ماڵ دەگەیەنێت، هۆکاری هاتنە خوارەوەی ئایەتی ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ ...﴾ بەڵگەیە لەسەر ئەم تایبەتمەندیە[١٢٧]، لەبەرئەوە عیبرەت بە گشتاندنی وتەکەیە نەك بەتایبەتمەنکردنی هۆکارەکە، هۆکارەکە لەلای زۆرینەی زانایان[١٢٨]، بەڵام ئەوانەی کە لێکۆڵینەوەیان لەم ئایەتە کردووە دەڵێن شتە گشتییەکان تایبەت دەکرێن بە نزیکیەن لەوانەش سیاقی دەقەکە، لە کتێبی (بحر المحیط)ی زەرکەشیدا هاتووە (شێخ تقی الدین) لە راڤەی (الالمام) دەڵێت "هەندێك لە زانایانی گەورەی ئوصول لەو بڕوایەدان کە گشت تایبەت دەکرێن بە نزیکی و دەبێت (وتوێژی خەڵکی لەگەڵ یەکتر ئەوە نیشان دەدات کە گشتییەکە کاریگەری نامێنێت ئەویش بە پشت بەستن بە

---

(١٢٧) بۆ هۆکاری دابەزینی ئەم ئایەتە بگەڕێوە بۆ: تفسیر الرازي (٨٨/٢)

(١٢٨) التحصیل (٣٤٤/١) وشرح جمکع الجوامع (٤١٣/١) والكوكب المنیر (١٣٦/٣)

نزيكيەك كە لەناو دەقەكەدا هەيە)"[١٢٩] ئەمە سەرەڕای ئەوەی چەمكە گشتييەكەی ئەم بەهێزيە لەناو خێزاندا ماوەو گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر پياوێك دەستبەرداری ئەم مافە ببێت لە ماڵداو تەنانەت مافی تەڵاقيش بداتە خێزانەكەی ئەمە جائيزە بەڕای زۆرينەی زانايان.[١٣٠]

دووەم/ئايەتی ﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ ....﴾[١٣١] بەم شێوەيە وەڵام دەدرێتەوە:

أ- ئەم ئايەتە روو لە خێزانی پێغەمبەر دەكات، چونكە ئايەتەكە بەمشێوەيە دەست پێدەكات ﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلاً مَعْرُوفاً﴾[١٣٢] ئەم ئايەتە تايبەتە بە ژنانی پێغەمبەر، چونكە ئەوان وەك ژنانی تر نين، ئايا چۆن ئەم حوكمە بەگشتی دەكرێت بۆ هەموو ژنانی مسوڵمانان؟ ئەمانە پێگەيەكی گرنگيان هەيە، بەتايبەتی لەبەرئەوەی كە ژنی پێغەمبەر بوون، ئەم ئايەتەش لەدوای رووداوی (ئيفك) هاتووە، كە بەهۆيەوە كۆمەڵگەی ئيسلامی تووشی هەژان بوو، بۆماوەی چل رۆژيش لە جوڵە كەوت، لەبەرئەوە مەرجی قورسی شەرعی لەسەريان دانرا، لەلايەن خوای گەورەوە ئايەت هات سەرپشكی كردن ئايا بەم مەرجانە رازی دەبن يان تەڵاق وەردەگرن، بەڵام ئەوان خواو

---

(١٢٩) البحر المحيط ، ط. وزارة الأوقاف الكويتية الطبعة الثانية ١٤١٣هـ (٣٨٠/٣)

(١٣٠) بۆ جائيز بوونی رێگەپێدانی بگەڕێوە بۆ : حاشية ابن عابدين (٤٧٥/٢) والدسوقي مع الشرح الكبير (٤٠٥/٢) ومغني المحتاج (٢٨٥/٣) وكشاف القناع (٢٥٤/٥) وأحكام القرآن لابن العربي (١٥٠٥/٣)

(١٣١) سورة الأحزاب / الآية٣٣

(١٣٢) سورة الأحزاب / الآية ٣٢

پێغەمبەرەکەیان هەڵبژارد، لەبەرئەوە لەم کاتەدا چەند ئایەتێك هات کۆمەڵێك تەشریعاتی تایبەتی دانا کە پێویست بوو پابەندبن پێوەی، لەوانەش مانەوە لە ماڵدا و پاراستنی شەرەفی پێغەمبەر.

ب- مەبەست لە (**وَقَرْنَ**) مانای دەرنەچوون ناگەیەنێت، بەڵگەش بۆ ئەمە رۆیشتنی هەندێك لە خێزانەکانی پێغەمبەرە بۆ حەج و عەمرەو جیهاد و سەردانی خزم و کەسوکار.

سێیەم/ بەهێزترین بەڵگەیان ئەو فەرموودە بەناوبانگەیە کە دەفەرموێت (**لن يفلح قوم ....**) دەکرێت ئەم فەرموودەیە بەمشێوەیە گفتوگۆی لەسەر بکەین:

١- ئەو فەرموودەیەی کە باس دەکرێت، لە روداوێکی تایبەتیدا وتراوە ئەویش ئەوەیە کە کچی کیسرا ئیمپراتۆڕی فارس دەسەڵات بەدەستەوە دەگرێت، فەرموودەکەی پێغەمبەر (د.خ) راست دەرچوو چونکە لەژێر سایەی ئەم دەسەڵاتەدا بەختەوەر نەبوون، بەڵکو ئیمپراتۆریەتەکەیان شکستی خوارد و هەرەسی هێنا.

٢- ئەم فەرموودەیە باسە لە ئیمامەتی گەورەو بەرزترین هەرەمی دەسەڵاتە، ئەویش بە بەڵگەی ئەوەی شێوازی گێڕانەوەکان لە هەندێکیاندا نەگۆڕە، وەك هاتنی فەرموودەکە بە وشەی (**تملكهم**) ئەمە لە دوو ریوایەتدا، یەکێکیان (**لا يفلح قوم تملكهم أمرأة**)[١٣٣] دووەمیان (**لن يفلح قوم تملكهم امرأة**)[١٣٤] ئەمە سەرەڕای ئەوەی کەلە دوو ریوایەتی تردا (**لا يفلح قوم**

---

(١٣٣) رواه أحمد (٥/ ٤٣) ومسند الشهاب (٥١/٢)

(١٣٤) رواه أحمد (٥/ ٥١)

أسندوا أمرهم إلى امرأة)[١٣٥] وە دەستەواژەی (**لن يفلح قوم أسندوا أمرهم إلى امرأة)**[١٣٦]

٣- سياقی فەرموودەكە (زانايانی توێژەر لەم بارەوە دەڵێن دەكرێت ئەم گشتيە بەتايبەتی بكرێت) شتێكی رونە كە ئەم فەرموودەيە لە ئيمامەتی گەورەدا وتراوە. ئەويش بەهۆی بەدەستەوەگرتنی دەسەڵاتی فارس لەلايەن بەروانی كچی شيرەوەيهی كوڕی كيسرابوو، ئاشكراشە كە پێغەمبەر بەهۆی هەڵوێستێكی توڕە لە ئاستياندا ئەمەی وتووە و پاشان نزاشی لێكردن، چونكە لەكاتێكدا كە پێغەمبەر نامەيەكی بۆ كيسرا ناردبوو، بەڵام دڕاندبووی لە فەرموودەيەكی سەحيحی بوخاريدا هاتووە كە پێغەمبەر نزای ئەوەی لێكردوون وەك خوای گەورە دەفەرموێت ﴿**يمزّقوا كل ممزق**﴾[١٣٧] پاشان فەرمووی (ئەگەر ئەم كيسرايە لەناوبچێت كيسرای تر دروست نابێتەوە)[١٣٨] لەبەرئەوە ئەم فەرموودەيە تايبەتە بە كيسراو ئيمامەتی گشتی.

٤- دەستەواژەی (**أمرهم**) باسە لە گشتی، يان تەواو، وە ئەمەش جێبەجێ نابێت تەنها لە ولايەتی گەورەدا نەبێت، ئەمە كۆكردنەوەی بەڵگەيە و ئەمە بەهێزترە لەوەی يەكيان لاببەيت.

---

[١٣٥] رواه أحمد (٤٧/٥)

[١٣٦] رواه أحمد (٣٨/٥) ومسند أبي داود الطيالسي الحديث ١١٨

[١٣٧] صحيح البخاري ، كتاب المغازي ـ مع الفتح ـ (١٢٦/٨) وما بعدها

[١٣٨] سەرچاوەی پێشوو

چوارەم/ بانگەشەی (**ئیجماع**) تەنها لە بابەتی ئیمامەتی گەورەدا راستە، بەڵام ئەوانی تر جێگەی بیروڕای جیاوازن لە نێوان زانایانی کۆن و نوێدا.

پێنجەم/ قیاسی ولایەت و بەرپرسیارێتی لەسەر تەڵاق و هاوسەرگیری کارێکی نەشیاوە بۆ ئەم بابەتە ئەویش لەبەر:

١- لە بابەتی تەڵاقدا ئەگەر پیاو واز لە ئەم بەرپرسیارێتیە بهێنێت و بیدات بە ژنەکەی، بەڕای کۆی زانایان دروستە، بەڵام ئەوانەی رێگە دەگرن لە بەدەستەوەگرتنی رێبەرایەتی لەلایەن ئافرەتەوە نە لە سەرەتاو نە لەکاتی راسپاردنی ژنێك لەلایەن پیاوێکەوە بۆ ئەو پۆستە رێگە نادەن.

٢- ئەو دەسەڵاتەی کە ئافرەت هەیەتی بۆ بەشودانی خۆی، یان غەیری خۆی، ئەمە جێگەی جیاوازی و مشت و مڕێکی گەورەیە، بۆ ئەم مەبەستە حەنەفیەکان رێگەیانداوە(١٣٩)، بەڵام کە دەڵێین با ئەمە بکەینە قیاس، ناگەینە ئەنجامێك هەتا هەموولا پابەندبن پێوەی.

شەشەم/ بەڵام مەسەلەی بەرژەوەندی (مصالح) و خراپەکاری (مفاسد) و سد الذرائع، دەتوانین چارەسەری بکەین لە رێگەی زەوابتی شەرعی و لابردنی ئەو کۆتانەی کە رێگرن، ئەگەر دەڵێن ئەوانە بەڵگەی حاشا هەڵنەگرن، ئەوەش رای کۆی زانایانی لەسەر نییە.

بەو گفتوگۆیەی کە ئەنجامماندا لەسەر ئەم بابەتە ئەوەمان بۆ روون بوەوە کە بەڵگەی ئەوانەی کە بە تەواوی رێگربوون لەبەردەم بەشداری سیاسی ئافرەتان و پێدانی بەڕێوەبەرایەتی و بەرپرسیارێتی پێیان، نەیانتوانی

(١٣٩) بۆ زیاتر شارەزابوون بگەڕێوە بۆ : مبدأ الرضا في العقود (٣٠٣/١) ومصادره المعتمدة

بەڵگەیەکی وا بخەنەڕوو کە ببێتە هۆی قەناعەتکردن بە بەرامبەرەکان بۆ ڕاستی بۆچوونەکانیان. ئەگەر سەیری بەڵگەکانیان بکەین ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە بەڵگەکانیان هەموی بۆ ئەوەیە کە بڵێت نابێت ڕێگە بدرێت کە ئافرەت پۆستی ولایەتی گەورە بەدەستەوە بگرن.

دەکرێت گفتوگۆ لەسەر بەڵگەی ئەوانەش بکەین کە بە تەواوی ڕێگە دەدەن، دەتوانین بۆ ئەمانیش بڵێین کە نەیانتوانیوە بەڵگەی تەواو باس بکەن بۆ ڕێگەدانی تەواو، بەڵکو بەڵگەکانیان خزمەت بەوە دەکات کە پێویستە ڕێگە بدرێت کە ئافرەت بەشداری سیاسیی هەبێت، ئەگەر بەڵگەکانیشیان تەواو بێت ئەوا بەتایبەتمەندکردنی ئەو فەرموودەیە کە دەفەرمویت (**لن يفلح قوم...**) چونکە ئەم فەرموودەیە بۆ ڕێگرتنە لە بەشداری ئافرەتان.

<u>هەندێك كاردانەوە لەسەر هەندێك بۆچوون:</u>

لەسەر ڕێگرتن لە بەشداری سیاسی ئافرەتان چەند بۆچونێك وتراوە لەوانەش:

یەکەم/ ئەگەر ڕێگە بدرێت ئافرەت بەشداری سیاسی بکات، ئەمە دەبێتە هۆی تێکەڵ بوونی حەرام و ئەنجامدانی تاوان.

بۆ ئەم بۆچوونەش بەمشێوەیە وەڵام دەدرێتەوە:

١- ئەو کەسەی کە ڕێگە دەدات بەم کارە پێویستە پابەندبێت بە زەوابتی شەرعی، ئەگەر ئەمە نەبێت ئەوا نابێت بەشداری بکات.

٢- هیچ پەیوەندیەك لەنێوان ئەم دوو شتەدا نییە.

٣- ئەم حەرام بوونە نابێت تەنها ئافرەتان بگرێتەوە، بەڵکو پیاوانیش دەگرێتەوە، کە پێویستە ئەوانیش پابەندی ئەحکامە شەرعیەکان بن بەتایبەتی لەکاتی مامەڵەکردنیان لەگەڵ ئافرەتاندا.

دووەم/ بەشداری سیاسی پێویستی بە ئازایەتی و جەربەزەیی هەیەو ئەمەش لە ئافرەتدا نیە.
وەڵام بۆ ئەمە ئەوەیە کە بڵێین ئەم بۆچوونە راست نیە، چونکە ئەم حاڵەتە لە پیاوانیشدا هەیەو تایبەت نیە بە ئافرەت، ئەگەر سەرنجی مێژوو بدەین دەبینین چەندان ژنی ئازا هەبوون کە زۆرێك لە پیاوان نەیانتوانیوە هاوشێوەیان بن، چەندان هاوەڵ و تابعین هەبوون لە ئافرەت کە خاوەنی رای ئازایانەی خۆیان بوون لەبەردەم پێغەمبەری خوداو خەلیفەکانی راشدینیشدا، ئافرەتێك لەبەردەم عومەردا راوەستاو رێگەی گرت لە زیادکردنی مارەیی - وەك باسمان کرد - هەروەها (صفیە) رەزای خوای لێ بێت ئازاتر بوو لە (حسان) لەو رووداوەی کە باسمانکرد، هەروەها هەڵوێستی (اسماء) خاوەن دوو پشتێن لە بەرامبەر (حجاج) زۆر ئازایانەتر بوو لە هەڵوێستی پیاوەکان.

سێیەم/ ئافرەت بە سروشت وا دروست بووە کە سۆزی زاڵە بەسەر عەقڵ و دانایی دا، هەندێك لە ئایەتەکانی سورەتی ئەحزاب باس لەوە دەکەن کە ژنانی پێغەمبەر (د.خ) زۆرتر حەزیان لە جوانیەکانی دنیاو خۆشیەکان بووە هەروەك لە ئایەتی ٢٩ی سورەتی ئەحزاب باس دەکرێت. ئایەتی ٤ لە سورەتی (تحریم)یش باسی نارەزایی هەندێك لە خێزانەکانی دەکرێت بەرامبەر بە پێغەمبەری خوا.

دکتۆر یوسف قەرزاوی وەڵامی ئەم گومانە دەداتەوەو دەڵێت "ئەو کەسەی ئەو پرسیارە دەکات لەبیری چووە کە لەکاتێکدا کە ئەو ژنانە سەرپشك کران، هەموویان خواو پێغەمبەر و رۆژی دواییان هەڵبژارد، ئەو دوانەش کە لە سورەت (تحریم)دا باسکران، پەشیمان بونەوەو گەڕانەوە بۆلای خودا، لەلایەکی تریشەوە دەبێت ئەوە بزانین کە تێڕوانینیان بۆ جوانی و خۆشیەکانی ژیان وەك هەموو ژنێك بەتایبەتی ژنی سەرکردەکان، بەڵگە نیە لەسەر لاوازی عەقڵیان، یان وا لێك بدرێتەوە کە ناگونجێن بۆ بیرکردنەوە لە کاروباری گشتی، بەڵکو ئەم دیدەیان دەبێت وەك سروشتێکی مرۆڤ و ئافرەت لێك بدرێتەوە، کاتێکیش کە ئایەتەکە هاتە خوارەوەو سەرپشك کران لە هەڵبژاردنی پێغەمبەر یان واز لێهێنان، هەورەکە رەویەوەو لەوەش پەشیمان بوونەوە".

لەلایەکی ترەوە ئایا پیاو بێ بەرییە لەم حاڵەتە، چونکە دەبینین پیاوانیش بەهەمانشێوە روو لە دنیا دەکەن و ئایەتێك دادەبەزێت و بەخەبەر دێنەوەو لەخەوی غەفڵەت خەبەریان دەبێتەوەو لە تاوان و سەرپێچیەکانیان دەگەڕێنەوە.

قورئان روو دەکاتە هاوەڵانی پێغەمبەر و دەفەرموێت ﴿**وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْواً انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِماً قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ**﴾(١٤٠).

ئایا لەدوای شەڕی ئوحود خوای گەورە چەند ئایەتێکی نەنارده خوارەوە کە سزای چەند هاوەڵێك دەدات (باشترین نەوەکانی مرۆڤ)، ئەویش بەهۆی ئەو سەرپێچیانەی کە کردیان و شوێنەکانی خۆیان بەجێ هێشت لە پێناو

(١٤٠) سورة الجمعة / الآية ١١

کۆمەڵێك دەستکەوتی دنیایی،، ئایا ئەمانە هەموویان پیاو نەبوون؟ خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرمووێت ﴿**وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ**﴾(١٤١).

(ابن مسعود) دەڵێت: "هەتا ئەم ئایەتە دابەزی من نەمدەزانی کە کەسانێك هەن لەناو ئێمەدا بەنیازی دەستکەوتی دنیاین".

ئایا دەکرێت بەهۆی لاوازی هەڵوێستی باشترین پیاوانێك لە هاوەڵان و زاڵ بوونی حەزی دنیایی بەسەر عەقڵیاندا بڵێین پیاوان نابێت بەرپرسیارێتی گەورە وەربگرن؟

لە جەنگی بەدریشدا قورئان چەند هەڵوێستێك باس دەکات لە چەند باوەڕدارێك، لەپێش شەڕەکەو لەدوای شەرەکەش وەك دەفەرمووێت ﴿**كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ** ......﴾(١٤٢)

لەدوای شەڕەکەش دەربارەی هەڵوێستیان لەسەر دیلەکانی جەنگ قورئان دەفەرمووێت ﴿**تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْلا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ**﴾(١٤٣) لەمەوە دەتوانین بڵێین لاوازی شتێکە لە سروشتی مرۆڤدا هەیە جا ئەمە پیاو بێت یان ژن جیاوازیەکیان نیەو لە دوایشدا دەبێت دەرئەنجامەکان سەیر بکەین.

---

(١٤١) سورة آل عمران / الآية ١٥٢

(١٤٢) سورة لأنفال/ الآية ٥ - ٧

(١٤٣) سورة الأنفال / الآية ٦٧ – ٦٨

ئایا بۆچی باس لە راوێژکردن بە (أم سلمة) ناکرێت کە پێغەمبەری خوا پێی کرد، لە رۆژی حودەیبیە، کە بەهۆی ئەمەشەوە خێرو بەرژەوەندیەکی زۆر دەستکەوت؟، یان بۆچی باسی ئەو ئافرەتە ناکەن کە قورئان بە ئافرەتێك ناوی دەبات کە گەلەکەی بە دانایی و ژیری بەڕێوەچوون و سیاسەتێکی حەکیمانەی هەبووەو لە کاتێکی پڕ قەیراناویدا رابەرابەتی کردوون و بەرەو کەناری رزگاری بردوون لە دنیاو دوارۆژدا؟ کە ئەویش شاژنی (سبأ) بووە[١٤٤].

لەبەرئەوە هەموو ژنێك باش نیە بۆ بەدەستەوەگرتنی بەرپرسیارێتی، هەروەك هەموو پیاوێکیش باش نیە، بەڵکو بۆ سەرکردایەتی و رێبەرایەتی مەرج و سیفاتی خۆی هەیە، بەڵام بۆ ئافرەت ئەگەر بیەوێت ئەو ئەرکە بگرێتە ئەستۆ چەند مەرجێکی تریشی بۆ زیاد دەبێت.

دکتۆر یوسف قەرزاوی دەڵێت "هەموو ئافرەتێك شیاو نیە بۆ نوێنەرایەتی، چونکە ئافرەت سەرقاڵە بە دایکایەتی و کاروباری ماڵ، لەبەرئەوە باشتر وایە خۆی نەخاتە شەڕی خۆ پاڵاوتن و بەدەستەوەگرتنی ئەم بەرپرسیارێتیە ئەگەر واشی کرد، پێویستە لەسەر ژنان و پیاوان رێگەی نەدەن و بڵێن: نا، مناڵەکانت یەکەم ئەرکی سەرشانی تۆن، بەڵام ئەگەر ژنێك خوا مندالی پێ نەدابوو هێزو توانا و زیرەکی هەبوو یان ژنێك گەیشتبووە ٥٠ساڵ یان نزیك بوو لێی، هچ رێگرێکی لەوانە لە رێگادا نەبوو، کچ و کوڕەکانی شویان کردبوو و ژنیان هێنابوو. خۆیشی گەیشتبووە تەمەنی ئەزموون و پێگەیشتن، وە ئەوەندەی کات هەبوو کە هۆی تەرخان بکات بۆ ئەو کارە، لەم کاتەدا هیچ رێگرێك نیە کە خۆی بپاڵێوێت بۆ ئەنجوومەنی نوێنەران،

---

(١٤٤) إسلام أون لاين في ٢٠٠٥/١١/١٧

ئەگەر مەرجەکانی تری تیابوو، کە پێویستە لە هەر پاڵێوراوێکی تردا هەبێت، ژن بێت یان پیاو؟"[١٤٥]

لەلایەکی ترەوە لە ئێستادا ئەنجامدانی کاری سیاسی راست و سەرکەوتوو ئەوەیە کە پشت بە دامەزراوە ببەستێ و رای کۆمەڵ وەربگرێ و سەرۆك (پیاو بێت یان ئافرەت) یان وەزیر نابێت تاك لایەنە بڕیار بدات، بەڵکو بە بەشداری حیزبی و پەرلەمان و راوێژکارەکان دەبێت.

ئەوەی کە من دەمەوێت پشتگیری بکەم ئەوەیە کە لە بنچینەدا دەبێت ئەم کارانە بۆ تەواوکاری بێت، ئەویش لە رێگەی دابەشکردنی رۆڵەکان لە نێوان پیاو و ئافرەتدا، بەبێ ئەوەی باس لەوە بکەین کە رۆڵی یەکێکیان گرنگی کەمتر بێت لە رۆڵی ئەوی تریان. مانەوەی کۆمەڵگەی مرۆیی پابەندە بەوەی کە ئافرەت بەرپرسیارێتی سك پڕی و منداڵ بوون و سەرپەرشتی خێزانی لە ئەستۆدایە، ئەمەش گەورەترین رۆڵە بۆ دنیاو دوارۆژ، ئەمە رۆڵی پەروەردەکردنی پیاو و دروستکردنی نەوەی نوێیە و نابێت ئەم رۆڵە لەکار بخرێت و رێزی هیچ شتێکی تری بەسەردا بدرێت و بە سوك سەیر بکرێت، لەم رێگەیەوە ئێمە دەتوانین خۆشبەختی دنیاو دوارۆژ بەدەست بهێنین، ئێمەی مسوڵمان بەهۆی دەستگرتنمان بە خێزانەوە، بوەتە هۆی ئەوەی عاقڵمەندانی رۆژئاواو رۆهەڵات خۆزگەمان پێ بخوازن. بۆ نموونە (گۆربا تشۆف) پاش ئەوەی بە درێژی باس لەوگۆڕانکاریانە دەکات کە بەسەر ئافرەتدا هاتووە لە یەکێتی سۆڤیەتی کۆن دەڵێت: "پێویستە ئافرەت بگەڕێتەوە بۆ پەیامی ژنانەی خۆی" ئەویش بۆ بەدەستهێنانی (کەشێکی

---

(١٤٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو

خێزانی باش) له پێناو نەهێشتنی گرفتی رەوشتی منداڵ و لادان و رێگەگرتن له هەرەسهێنانی پەیوەندیه خێزانیەکان[١٤٦].
بەڵام لەگەڵ پارێزگاری کردن له ئەو رۆڵه گەورەیەی ئافرەت، مافی ئەوەشی هەیه که بەشداری سیاسی بکات و پۆستی سەرکردایەتی (بێجگه له ئیمامەتی گەورە) وەربگرێت ئەگەر ئەم مەرجانەی تێدا بێت:-
١- دروستکردنی کەش و هەوایەکی لەبار له ڕووی شەرعیەوە هەتا دوربێت له دیاردەی خراپ و سەرپێچی شەرعی له مانەوە به تەنها لەگەڵ نامەحرەم و سەیرکردنی شتی تر.
٢- پابەندبوونی ئافرەت که دەیەوێت رێبەرایەتی وەربگرێت به زەوابیتی شەرعی و رەوشت و بەها ئیسلامیەکان له جل و بەرگ و شتی تر..
٣- نابێت بەشداری سیاسی و بەدەستەوەگرتنی بەرپرسیارێتی لەسەر حسابی خێزان و منداڵەکانی بێت، یان به دیدێکی تر دەتوانین بڵێین گەورەترین بەرپرسیارێتی له ئەستۆی ژندایه پیشەسازی نەوەکان و پەروەردەی پیاوا و پاڵەوانەکانه، لەلایەکی ترەوە رەخساندنی کەشێکی ئارام و هێمنه بۆ مێردەکەی و خۆیو خێزانەکەی، بەڵام ئەگەر بەشداری کردنی پێچەوانەبێت لەگەڵ ئەم رۆڵه گرنگەی ئەوا ئەوکاته له روانگەی منەوە نابێت بەشداری بکات.
بەم بەڵگه شەرعیانه له روانگەی منەوە ئافرەت دەتوانێت بەشداری سیاسی بکات و پۆستی سەرکردایەتی گونجاو لەگەڵ سروشت و پێکهاتەی خۆی وەربگرێت، هەندێك پۆستی بواری پەروەردەو فێرکردن هەیه بۆ ئافرەتان گونجاو تره له پیاوان یان پۆستی دادگا که تایبەته به چارەسەری کێشه و

---

(١٤٦) كتاب البريسترو كماليخائيل جورباتشوف ص ١٣٢

ناكۆكی ئەوەی كە پەیوەندی بە ئافرەتو خێزانەوە هەیە بۆ ئافرەتان گونجاو ترە.

سەرەڕای ئەوانەی پێشوو، ئافرەت بۆی هەیە بەشداری سیاسی هەبێت، ئەویش بەو مەرجانەی كە پێشتر باسمان كرد و بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- مافی دەنگدانی هەیە لە هەڵبژاردنە سیاسیەكان و هاوشێوەیان، چونكە ئەمە لە بەندی شایەتیدانەو بەڕای كۆمەڵی زانایانیش ئەمە مافێكی سروشتییە بۆ ئافرەت، بەڵكو ئەمە لە بەندی هاوكاریە لەسەر چاكە، بۆ گەیاندنی كەسێكی شیاوە بە دەسەڵات، یان پەرلەمان، یان هەر ئەنجومەنێكی تر، یان ئەمە لە بەندی راسپاردن (توكیل)ە كە جائیزە ئافرەتێك دیاری بكرێت بۆ ئەوەی وەك كەسێك بنێردرێت بۆ پەرلەمان كە بە ئەركێكی دیاریكراو هەڵبستێت وەك (حسبە) بۆ فەرمان بە چاكە و رێگرتن لە خراپەو شتی تر.

٢- مافی خۆپاڵاوتنی هەیە بۆ ئەندامی پەرلەمان بۆئەوەی ببێ بە ئەندام تیایدا، چونكە زۆرینەی كاری پەرلەمان بریتییە لە یاسادانان، (لە كۆمەڵگەی ئیسلامیدا نابێت دژ بیت بە چەسپاوەكانی شەریعەت)، ئەمەش دەچێتە بەندی (اجتهاد) كە پیاوان و ژنان بەڕای كۆی زانایان بۆیان هەیە بەشداری تێدا بكەن، بۆ نموونە عائیشە گەیشتە ئاستێك لەڕووی زانیاری بە سوننەت و فیقهـ كە پێش زۆر لە گەورە هاوەڵانی دابووەوە[(١٤٧)].

یان كارێكی تری پەرلەمان بریتییە لە چاودێریو لێپێچینەوە لە رێگەی بانگكردنەوە، ئەمەش لە بەندی (حسبە) و فەرمان بە چاكە و رێگرتن لە خراپەیە، ئەم ئەركەش هەریەك لە ژن و پیاو بە یەكسانی بەشدارن تێیدا.

---

(١٤٧)
(زەركەشی) ئەم فەرموودانەی كۆكردۆتەوە لەژێر ناوی : **الاجابة لما استدركته أم المؤمنين عائشة على الصحابة**

٣- بەشداری لە خۆپیشاندانە سیاسییەکاندا و مانگرتن و هەر ڕێگەیەکی تری مەدەنی بە هەموو هۆکارە ڕێگە پێدراوەکان بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندی چین و توێژە جۆربەجۆرەکان، یان بۆئەوەی دەسەڵاتدارێکی ستەمکار لاببەیت و نەهێڵێت خراپەی زیاتر بکات.

٤- بەشداری لە دەزگاکانی پۆلیس و ئاسایشی گشتی کە تایبەتن بە ئافرەت، یان زیندانەکان، یان پشکنین و شتی تر یان لە کاروباری کارگێڕی کە دەگونجێت لەگەڵ سروشت و پێکهاتەی ئافرەت بەو سێ مەرجەی پێشوو کە باسمان کرد.

٥- بەشداریکردن لە جیهادی بەرگری بەڕای کۆی زانایان، واتە لە کاتی داگیرکران و وڵاتی مسوڵمانان لەلایەن بێ باوەڕانەوە وەك کوشتن و دەرکردن و هاوشێوەکانی، لەم کاتەدا جائیزە بەشداری جیهاد بکات بەشێوەیەك کە لەگەڵ سروشتی خۆیدا بگونجێت، (صفیە) دایکی مسوڵمانان بەشداری لە جیهاددا کردووەو لە شەڕی خەندەق دا جولەکەیەکی کوشتووە[١٤٨]. هەروەك ئافرەتان بەشداریان لە جیهاددا کردووە بە تەداوی و چارەسەری نەخۆش و ناوهێنان و شتی تر.. تەنانەت ئیمامی بوخاری بەندێکی تایبەتکردووە بە (بەندی جەنگی ئافرەتان و شەڕەکانیان) کە تیایدا چەند فەرموودەیەکی دەهێنێتەوە، لەوانەش: پێغەمبەری خوا بەشداری شەڕی بە (ام سەلیم و کۆمەڵێك لە ژنانی ئەنسار) دەکرد، لەکاتی شەڕیشدا چارەسەری برینداەکانیان دەکردو و ئاویان دەهێنا[١٤٩] لە سەحیحەکەیدا پێنج بەندی تر باس دەکات لە جیهادی ژنان و شەڕی ئافرەتان لە دەریا، چارەسەری

---

[١٤٨] رواه الحاكم في المستدرك (٥٦/٤) وقال صحيح على شرط الشيخين

[١٤٩] صحيح البخاري ـ مع الفتح ـ كتاب الجهاد (٦٥/٦)

بریندارەكان لە شەڕدا، وە دورخستنەوەی بریندارەكان لەلایەن ژنانەوە لەكاتی شەڕدا[١٥٠].

ئیمامی موسلیم دەگێڕێتەوە (ام سلیم لە شەڕی حونەین دا خەنجەرێكی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبوو، پێغەمبەری خوا لێی پرسی ئەم خەنجەرە چیە؟ لە وەڵامدا وتی بۆیە هەڵم گرتووە ئەگەر هەر موشریكێك لێم نزیك بێتەوە ورگی هەڵدەدڕم، پێغەمبەری خوا بە بیستنی ئەم وەڵامە پێكەنی)[١٥١]. واتە مانای وایە رازیە پێی و هانیدا لەسەر كارەكەی.

بوخاری دەگێڕێتەوە كە عائیشە و ام سلیم[١٥٢] لەیەكێك لە جەنگەكاندا كە شكست روی لە مسوڵمانان كردبوو، خۆیان هەڵكردبوو، بە كۆڵەپشت جەوەنەی ئاویان دەگواستەوەو ئاویان دەهێنا بۆ بریندارەكان و دەیانكردە دەمان و پاشان دەگەڕانەوە.

٦- مافی بەشداری لە پێكهێنانی یەكێتی و سەندیكا ئافرەتیەكان و هەموو دامەزراوەكانی كۆمەڵگەی مەدەنی، بەڵكو ئافرەت لە هەندێك لەم رێكخراوانەدا شایەن ترە.

ئافرەتی مسوڵمان سەرەڕای ئەوەی كە رۆڵی گەورەی بینیوە لە بوارە سروشتیەكەی خۆیدا لە پەروەردەو بەرهەمهێنانی نەوەی نوێ و پەروەردەی پیاواندا رۆڵی هەبوە لە دابینكردنی ئارامی خێزان و خۆشبەختی بۆی، لەهەمانكاتدا رۆڵێكی شارستان و زانستی گەورەی هەبووە لە بنیاتنانی قوتابخانە و زانكۆو نەخۆشخانەكاندا بە خزمەتی گەورە تیایاندا. هەروەها

---

(١٥٠) صحیح البخراي ـ مع الفتح ـ (٦٢/٦ – ٨٠)

(١٥١) صحیح مسلم (١٤٤٢/٣)

(١٥٢) صحیح البخاري ـ مع الفتح ـ كتاب الجهاد (٦٦/٦)

رۆڵی هەبووە لە جیهاد و ژیانی کۆمەڵایەتی و فەرمانکردن بە چاکە و ڕێگرتن لە خراپە و بەشداری لە هەموو ئەو کارانەی کە خزمەت بە کۆمەڵگە دەکەن[١٥٣].

مامۆستا (أبو شقە) لە ئەو توێژینەوە تایبەتیەی کە کردوویەتی لەسەر فەرموودە سەحیحەکان کە تایبەتن بە رزگارکردنی ئافرەت، بەندێکی تایبەتی داناوە بۆ بەشداری سیاسی ئافرەت لە چالاکی سیاسی لە سەردەمی دابەزینی قورئاندا، باسی لە رۆڵی ئافرەت کردووە لەسەر کاریگەریان لە چەسپاندن و بەهێزکردنی دڵی پێغەمبەر (د.خ) لەسەر پەیامەکەی، چونکە ئەوان یەکەم کەس بوون کە بڕوایان بەم پەیامە نوێیە هێنا، ئافرەت پێش مێردو باوك و براو کەسەکانی تری کەوت، زۆر بەهێز و ئارام و خۆڕاگر بەرامبەر ستەم و چەوسانەوەی موشریکەکان وەستا، هەروەك پیاوان نیشتمانی بەجێهێشت و کۆچی کرد بۆ حەبەشە و پاشانیش بۆ شاری مەدینە، ئەرك و بەرپرسیارێتی بانگەوازی وەرگرت و خەڵك گوێی بۆ دەگرت و بەهۆی ئەوەوە خەڵك دەهاتنە ناو ئیسلام و باوەڕیان دەهێنا، هەروەك پیاوان بەیعەتیان بە خەلیفەی مسوڵمانان دەدا لەسەر گوێڕایەڵی و فەرمانبەرداری لە چاکەدا. وەك پیاوان بەشداری جیهادو بەرگریان لە ئیسلام دەکرد[١٥٤].

بەڵام ئەوەی زۆر گرنگە ئاگامان لێی بێت: ئافرەتی مسوڵمان لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا (د.خ) بەدەم هەر بانگەوازێکی پێغەمبەرەوە دەچوو، بۆ

(١٥٣) بۆ زیاتر ئاشنابوون بگەڕێوە بۆ : عبدالحليم أو شقه : تحريرالمرأة في عصر الرسالة ، دراسة جامعة لنصوص القرآن الكريم وصحيح البخاري ومسلم ، ط. دار القلم الكويت (١٧١/٢ ـ ٣٣٨)

(١٥٤) سەرچاوەی پێشوو (٤١٣/٢ ـ ٤٢٩)

جیهاد بوایه یان بۆ هەر شتێکی تر. ئەوە (ام سلمة) بوو گوێی بۆ وتارەکانی پێغەمبەر گرت لە ڕۆژی هێرشکردن بۆسەر بەنوقورەیزەو بەدەم بانگەوازەکەوە چوو و بەشداری کرد[١٥٥].

لە ڕووداوێکی تریشدا کاتێك گوێی لێبوو پێغەمبەری خوا وتی (أيها الناس) چونکە ئەو قژی شانەکردبوو وتی لێم دورکەوەرەوە. ئەویش وتی: بانگ لە هەردوو ڕەگەزی ژن و پیاو دەکات و تەنها پیاوی بانگ نەکردووە، چونکی منیش بەشێکم لە خەڵك[١٥٦].. واتە ئافرەت بەشێکە لە خەڵك و ئەوەی بەسەر خەڵکدا جێبەجێ بکرێت بەسەر ئەویشدا جێبەجێ دەکرێت.

هەروەها فاتیمەی کچی قەیس هەمان شتی کرد لەکاتێکدا کە گوێی لە بانگەوازی پێغەمبەری خوا بوو کە وتی (**الصلاة جامعة**) ئەویش بەدەم بانگەوازەکەوە چوو تا بزانێت داوای چیان لێ دەکات[١٥٧].

وەك لە پێشەوە باسمانکرد پێغەمبەری خوا ڕاوێژی بە (ام سلمة) کردووەو ڕاوێژەکەشی وەرگرتووە و بە باشترین ڕاوێژیشی لەقەڵەم داوە[١٥٨].

هەروەها لە جەنگی حونەینیشدا پێغەمبەر ڕاوێژی بە (ام سليم) کردووە[١٥٩]. وە (حەفسە) ڕاوێژی بە براکەی (عبدالله) کردووە لەو ڕۆژەدا کە

---

(١٥٥) صحيح البخاري ـ مع الفتح ـ (٤٤١/٧) وصحيح مسلم ـ مع النووي ـ (١٤٤/٧)

(١٥٦) مسلم ، كتاب الفضائل (٦٧/٧) مع شرح النووي

(١٥٧) صحيح مسلم ـ مع النووي ـ (٢٠٣/٨)

(١٥٨) صحيح البخاري ـ مع الفتح ـ (٢٥٧/٦) كتاب الشروط

(١٥٩) مسلم ـ مع النووي ـ (١٩٦/٥)

هێرشیان کرده سەر عومەر[١٦٠]. رۆژی داوەری لە نێوان عەلی و موعاویەدا، کە داوای لێکرد پەیوەندی بکات[١٦١].

هەروەها رۆڵی ئەسمای کچی ئەبوبەکر لە دانانی کوڕەکەی (عبدالله)ی کوڕی زوبێر، وە هەڵوێستی ئازایانەی لەبەردەم ستەمکارێکی وەك حەجاج، وتی: پێغەمبەری خوا پێی وتین لە (سەقیف) پیاوێکی درۆزن و وێرانکەر هەیە، درۆزنەکە ئەوە بینیمان بەڵام وێرانکەرەکە وای بۆ دەچم تەنها ئەم پیاوە بێت، لەکاتێکدا کە حەجاج گوێی لەم قسانەبوو بۆی هەستا[١٦٢]. نەیتوانی بەرپەرچی بداتەوە سەرەڕای ئەو ستەمکاری و ترسناکیەش کە هەیبوو[١٦٣].

لە کۆتاییدا چیرۆکی شاژنی (سبأ) کە قورئان باسی دەکات لە بەندی پیاهەڵدان و پشتیوان و دانایی و فراوانی عەقڵ و راوێژو هێزو جەربەزەیی باشترین بەڵگەیە کە ئافرەت نابێت رێگری لێ بکرێت لە بەشداری سیاسی ئەگەر ئەو سێ مەرجەی تیابوو کە باسمانکرد.

خوای گەورە داناترە بەڕاستیەکان

وآخر دعوانا أن الحمد لله ربّ العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

---

(١٦٠) مسلم ـ مع النووي ـ

(١٦١) مسلم ـ مع النووي ـ (٦/٥)

(١٦٢) البخاري ـ مع الفتح ـ (٨/٤٠٦)

(١٦٣) أبو شقه : سەرچاوەی پێشوو (٢/٤٣٦)

پێڕست

ژ	بابەت	لاپەڕە
١	پێشەكی وەرگێڕ	٣
٢	پێشەكی	٦
٣	دەستپێك	٨
٤	جێنشینی و جێگرتنەوە:	١٢
٥	كێشەیەكی گەورەو كاردانەوەیەكی نا هاوسەنگ لە فیكری ئیسلامی هاوچەرخدا	١٩
٦	**مافەكانی ئافرەت لە دەستوری وڵاتانی عەرەبیدا**	٢٢
٧	كێشەی ئافرەت و سیاسەتی داگیركەران و هەرێمایەتی	٢٤
٨	فەتوا ناكۆكەكان و رۆڵی زەمەنی تیایدا	٢٨
٩	بەرەو مەنهەجیەتێكی ورد لە توێژینەوەی ئەم بابەتەدا	٣٣
١٠	نێر و مێ، هاوسەرگیری و تەواوكاریە نەك دژایەتی و جیاخوازی و دوركەوتنەوە	٤٢
١١	ئەوەی لەم مەنهەجیەتەوە بەرهەم دێت	٤٩
١٢	مافی ئافرەت لە وەرگرتنی بەرپرسیارێتی گشتی (پۆستە باڵاكان)	٥٦